

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2016

PRIMOŽ VENIŠNIK

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO

Mediji kot orožje države

Študijski program:
SOCIOLOGIJA-D
ZGODOVINA-D

Mentor: doc. dr. Jože Vogrinc

LJUBLJANA, 2016

PRIMOŽ VENIŠNIK

1	UVOD.....	1
2	ZGODOVINSKO-POLITIČNE RAZMERE	3
2.1	Srbija v času po 8. seji CK ZK Srbije	3
2.2	Mediji v času Slobodana Miloševića.....	9
3	TEORETIČNI OKVIR	15
3.1	Mediji.....	15
3.2	Propaganda.....	17
3.3	Modeli analize propagande.....	20
3.4	Nacionalizem in politična homogenizacija.....	23
4	PISANJE ČASNIKA POLITIKA.....	30
4.1	Časnik Politika.....	30
4.2	Uporaba retoričnih sredstev v časniku Politika	32
4.3	Nastanek rubrike Odmevi in odzivi.....	34
4.4	Opis in analiza prispevkov iz rubrik.....	37
4.5	Glavne značilnosti rubrike Odmevi in odzivi v obdobju 1988 -1991.....	47
5	SKLEP	52
6	LITERATURA IN VIRI	54

POVZETEK

V diplomski nalogi analiziram in predstavljam vlogo medijev in propagande v Srbiji konec 80. let 20. stoletja. Raziskovani medij, ki je predmet obravnave, je dnevni časnik Politika, ki je zaradi neposrednega nadzora, ki ga je izvajal vladajoči režim, igral vlogo glavnega medijskega kanala pri indoktrinaciji javnosti v Srbiji. Zaradi prevladujoče nacionalistične ideologije, ki se je razmahnila s populističnimi mitingi po vsej Srbiji, se je prek različnih propagandnih tehnik in obrazcev v svetu ustvarila predstava o homogenem in mobiliziranem srbskem narodu. S prevzemom in posledično popolno odvisnostjo od vladajočega režima je postal časnik Politika orodje nacionalistične politike in s tem izgubil zaupanje v svojo profesionalnost. Na straneh Politike se je oblikoval nov retorični slog, ki se je posebno močno zrcalil na straneh rubrike pisma bralcev *Odjeci i reagovanja (Odmevi in odzivi)*. Ta rubrika je dokončno institucionalizirala populizem kot nov legitimacijski temelj srbske družbe.

Ključne besede: mediji, propaganda, populizem, Srbija, nacionalizem, časnik Politika

ABSTRACT

The purpose of the thesis is to present and analyse the role of the media and State propaganda in Serbia during the period of late 1980's. The object of the analysis is the daily newspaper »Politika«, which was directly controlled by the ruling regime and thus used as the main media channel for the indoctrination of the Serbian public. Due to predominant nationalistic ideologies that were spreading through populist political rallies organized across Serbia, the notion of a homogeneous and mobilized Serbian nation was created, using various propaganda techniques and forms. By becoming completely dependent on the ruling regime, »Politika« became a tool of nationalistic politics and lost its professional conscience. »Politika« created a new rhetorical style, which was particularly strongly reflected in the pages dedicated to readers' comments (»Odjeci i reagovanja«). This section ultimately institutionalised populism as the new foundational principle of the Serbian society.

1 UVOD

V diplomski nalogi bom predstavil vlogo medijev v službi očitnih propagandnih namenov. Moje težišče raziskave bo beograjski dnevni časnik Politika, ki je veljal za najresnejši srbski dnevnik. Od ustanovitve na začetku 20. stoletja je bila Politika največji, najvplivnejši in najuglednejši srbski časnik. Toda tega značaja ji nista dajala tradicionalno visoka naklada ali pregovorna strokovnost zaposlenih, ampak njena verodostojnost v očeh bralcev. Podatek o nakladi za leto 1987, in sicer 254.914 izvodov na dan, govori o njeni kredibilnosti (*Reči in nedela*, 2011: 74) in dokazuje, da je imel časnik Politika veliko rednih in zvestih bralcev. In prav zaradi tega dejstva je Politika postala prva tarča političnega prevzema nove srbske nacionalistične politike, ki je dobila zagon s prihodom Slobodana Miloševića na absolutno oblast. Izvrševalci te nove politike so se zavedali, da je za doseg ciljev potreben nadzor nad javnim mnenjem Srbije.

Časnik Politika je za diskreditiranje nasprotnikov režima, predvsem v letih 1988 -1991, sistematično, tendenciozno in zavestno produciral tudi neresnične novice, polresnice in pavšalne obtožbe/namigovanja. Selekcija novic in prispevkov je potekala na subjektivnem pojmovanju resničnosti. Pisanje časnika je bilo v tem obdobju nadvse enostransko in manipulativno in vedno v službi interesov srbskega vodstva. Principi in načela objektivnega poročanja so bili zavrženi, vse bolj pa se je uveljavljala praksa, za katero Vogrinc pravi: » od zgoraj ukažejo, kaj in kako in o čem pisati, novinarji sedejo za stroje, uredniki jim gledajo pod prste, da se ne zmotijo« (Zlopamtilo, 88/09: 7). Manipulacije so največkrat bile takšne, da se ni povedalo bistvo informacije ali izjave, temveč se je iz informacije ali izjave izvlekel stavek, iztrgan iz konteksta, ter se mu je pripisalo tisto, kar je ustrezalo takratnim (dnevnim) potrebam, t.j. nacionalističnim idejam, boju proti separatizmu in delovanju zoper Srbijo in Jugoslavijo.

Najprej bom predstavil zgodovinski okvir teme, ki jo obravnavam, in sicer Miloševićev prevzem oblasti, in pojasnil vlogo medijev pri tem.

V teoretičnem delu bom predstavil nekatere koncepte množičnih medijev, propagande, teoretični model za njeno preučevanje in analiziral uporabo propagandnih sredstev, zlasti retoričnih, ki se v preoblikovanih srbskih medijih, predvsem v časniku Politika začnejo pojavljati v sklopu retoričnih strategij. Pomembo je poudariti, da je ravno novi jezik s

časopisnih strani Politike v precejšnji meri sejali semena sovražnega govora in ustvarjanja različnih stereotipov, ki so v širši javnosti nekdanje Jugoslavije še danes navzoči. V tem delu bom tudi predstavil koncept nacionalizma in nacionalistične ideologije ter politične homogenizacije, ki je potekala v srbskih medijih.

V diplomski nalogi bom predstavil potek prevzema medijev, začetka njihove instrumentalizacije in služenju propagandi nacionalističnega režima ter strategije gradnje nacionalne legitimnosti. Rubriko Odmevi in odzivi (*Odjeci i reagovanja*) bom predstavil z več stališč, od njenega nastanka, notranje zgradbe, glavnih tem, sestave avtorjev pisem in prispevkov, predvsem pa njene glavne funkcije v preoblikovanju predstave o Srbih kot mobiliziranem in bojevitem narodu v službi srbskih nacionalnih in nacionalističnih ciljev. V ta namen bom analiziral določeno število prispevkov rubrike, ki odsevajo takratno pisanje medijev in razpoloženje v srbski javnosti. Iz predstavljenih prispevkov je mogoče izpeljati daljnosežne politične implikacije in številne psihosocialne elemente. Na straneh časnika so se določeni dogodki, zborovanja ali incidenti prikazovali in interpretirali v povsem določeni luči, katerih glavni cilj je bil ustvarjanje »spontanega pritiska publike« na nosilce oblasti. Novinarji (in tudi bralci v svojih prispevkih) so tako pozivali vodstvo in partijo, naj kaj ukrene, preden stvari ne bodo šle (po njihovo) predaleč.

Hipoteza oziroma izhodišče moje diplomske naloge je, da je časnik Politika na koncu 80. let 20. stoletja zaradi odsotnosti objektivne informacije v poročanju postal glavno orožje v rokah vladajoče elite, s katerim si je ta zagotovila podporo domače javnosti za svoja dejanja in odigrala ključno vlogo pri oblikovanju javnega mnenja v Srbiji konec 80. let 20. stoletja.

V diplomskem delu sem uporabil kvalitativno metodologijo sociološkega raziskovanja. Pri pregledu temeljnih pojmov (mediji in propaganda) sem si pomagal z deskriptivno metodo, z zgodovinsko analitično metodo pa sem predstavil zgodovinsko ozadje in potek političnih procesov. Uporabil sem tudi deduktivno metodo pri dopolnjevanju teoretičnega modela za preučevanje propagande. Pri analiziranju poročanja in razlagi posameznih pojavov sem si pomagal s sekundarnimi viri, ki jih lahko uvrstimo med kritične vire. V začetni fazi sem uporabil metodo zbiranja in analiziranja gradiva, dostopnega v samostojnih publikacijah, zbornikih, z okroglih miz in iz periodičnega srbskega tiska, osebnega arhiva ter na spletnih straneh.

2 ZGODOVINSKO-POLITIČNE RAZMERE

Za obravnavani čas je značilna dolgotrajna ekonomska, socialna in politična kriza, ki jo vladajoča elita s svojo nekompetentnostjo in nepoznavanjem vzrokov zanjo ni znala primerno reševati. Vladajoča elita se je namesto reševanja ekonomskih problemov vse bolj zatekala k iskanju sovražnikov, predvsem na nacionalni osnovi. Reševanje nacionalnega vprašanja je tako postalo ključno načelo delovanja srbskega partijskega vodstva. Z glavno politično parolo o enotni, močni in centralizirani Srbiji, naj bi se izboljšal tudi pereči ekonomski položaj prebivalstva Srbije. Ideje in realizacija pravih ekonomskih in političnih reform ter postopnih začetkih demokratizacije srbske družbe se postavi na stranski tir, saj se je prek delovanja Slobodana Miloševića hitro izkazalo, da je rešitev kosovske krize pomembnejša in usodnejša za Srbijo in njene prebivalce.

V tej zvezi Skopljanec - Brunner poda sledečo ugotovitev: »namesto radikalnih reform in spremembe sistema je nastala hiberancija obstoječega sistema s pomočjo transferja od razredne k nacionalno-nacionalistični ideologiji kot novi legitimacijski temelj oblasti. Namesto oblasti delavskega razreda so kot temeljne vrednote formulirane narod, nacija in nacionalni interes« (Skopljanec - Brunner, 1999 : 173).

2.1 Srbija v času po 8. seji CK ZK Srbije

Z zmago Slobodana Miloševića in njegove frakcije v notranjih bojih za prevlado v vodstvu Komunistične partije Srbije na 8. seji Centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije (v nadaljevanju: ZK Srbije) septembra 1987 se je začel njegov bliskovit politični vzpon. Njegova zmaga pomeni tudi zmago srbske nacionalistične opcije znotraj ZK Srbije v boju z bolj umirjeno politiko dialoga, katerega predstavnica je bila poražena stran. Glavna razlika med frakcijama je bila v njunem različnem pogledu na reševanje kosovskega vprašanja. S tem ko si je Milošević zagotovil oblast nad partijo, kar je pomenilo tudi nadzor nad celotnim državnim aparatom in ključnimi srbskimi mediji, so se v srbski družbi začeli daljnosežni politični procesi.

Miloševićev dokončen prevzem oblasti v Srbiji je potekal po tem vrstnem redu. Najprej si je zagotovil nadzor nad srbskim partijskim aparatom, predvsem prek srednje ravni nomenklature (funkcionarji in izvršni sekretarji mestnih komisij) ter različnih partijskih delovnih skupin in komisij, v katere je imenoval sebi zveste privržence. Na svojo stran je pridobil tudi zvezni partijski vrh, predvsem da se niso dejavno vmešavali v notranje srbske partijske boje in

razkole. Pri ustvarjanju razmer za končen prevzem oblasti so mu bili v pomoč del srbskega tiska – ki je bil že pod nadzorom njegovih podpornikov (glavni urednik časnika Politika Živorad Minović) in v katerem so bili objavljeni članki, ki so njegove nasprotnike diskreditirali in jih žalili (predvsem na račun predsednika mestnega komiteja ZK Beograda Dragiša Pavlovića) – organizacija Srbov s Kosova (Milošević je z obiskom kosovskih Srbov aprila 1987 in tam danimi obljubami postal njihov neformalni vodja) ter telegrami, ki so jih v znamenje podpore srbskemu vodstvu pošiljali različne organizacije (Zveza borcev Srbije, delovni kolektivi) in posamezniki. Z začetnim sklicevanjem, da je nasprotnik vsakršnega nacionalizma in branik pridobitev Titove Jugoslavije, socializma, partije ter načel bratstva in enotnosti je Milošević na svojo stran pridobil tudi vrh jugoslovanske armade.

Neposredno pred končnim obračunom s političnimi nasprotniki je zaradi dogodkov v Paraćinu (vojak albanske nacionalnosti ubije nekaj sovojakov) ter njihove interpretacije v srbskem tisku nastalo napeto nacionalistično ozračje (razbijanja oken albanskih slaščičarn in trgovin ter pisanje protialbanskih parol po mestih), sledil pa je tudi silovit medijski pogrom nad albanskim narodom na Kosovu.

V takem ozračju je na 8. seji CK ZK Srbije potekal odkrit spopad za oblast med dvema frakcijama: prva, ki jo je zastopal Dragiša Pavlović, je trdila, da se je v Srbiji (predvsem v njenem tisku) začela ofenziva nacionalizma; druga frakcija pod vodstvom Miloševića pa je tak pogled zavračala in svoje delovanje videla v uresničevanju sklepov CK ZK Jugoslavije o Kosovu (Zlopamtilo, 87/33: 7). Pavlović, ki je povzdignil glas zoper nastajajoči srbski nacionalizem, je bil javno kritiziran najprej na straneh časnika Politika, nato pa na seji partijske elite, ki je spominjala na režirane politične procese iz obdobja stalinizma, na katerih niso izbirali sredstev (podtikanja, diskreditacije, vnaprej pripravljene obtožbe in gradiva, nespoštovanje statuta in pravil), odstavljen.

Tehniko Miloševićevega obračunavanja z nasprotniki bi lahko povzeli tako: najprej izpelje usklajen medijski pogrom in satanizacijo nasprotnikov, še preden jih zamenja, jih diskreditira in na koncu politično likvidira (izgon iz struktur oblasti). Zaradi izrednega stanja, ki so ga narekovale razmere na Kosovu, je bila potrebna hitra, odločna in enotna akcija, ki ji je bilo podrejeno prav vse. Z Miloševićevim prevzemom oblasti se je v Srbiji začel hitro izvajati proces unitarizma (težnje po uveljavljanju centralistične oblasti), ki je izpolnjeval temeljno programsko zahtevo srbskega nacionalizma.

Na 8. seji CK ZK Srbije in v obdobju po njej se je vzpostavil nov način komunikacije med vodstvom in ljudstvom. V iskanju legitimizacijskega oporišča je komunistična nomenklatura pozvala k prekinitvi dotedanjega »forumskega dela«, zaradi katerega so se njeni posamezni deli »od naroda odtujili«. Komunikacija naj bi odtelej potekala dvosmerno: v novi populistični retoriki je vodstvo sebe skromno prikazovalo kot instanco, ki zgolj artikulira in v delo spreobrača avtentično voljo naroda, ki je domnevno spontano stopil na politično prizorišče v vlogi aktivnega subjekta (Dokumenti prošlosti: 16).

Pod Miloševićevim vodstvom se srbska politika obrne k novim ciljem, ki se zrcalijo v uporabi nove retorike. Eden glavnih ciljev postane obramba interesov srbskega naroda, zlasti Srbov, ki prebivajo zunaj Socialistične republike Srbije (v nadaljevanju: SR Srbije). Mediji pod Miloševićevim nadzorom začnejo javnost zasipati z dramatičnimi poročili o domnevnih pritiskih, preganjanju in zlorabah, ki jih je izvajalo večinsko prebivalstvo, Albanci, in ki so jih bili deležni Srbi na Kosovu ter pozneje še na Hrvaškem. Z Miloševićevim prihodom na oblast se je začela tudi pospešena gradnja nove srbske nacionalne identitete na krilih na novo prebujenega nacionalizma, ki je služila definiranju kolektivne nacionalne zavesti, ki prevlada nad vsemi oblikami neodvisnega mišljenja.

To se povezuje s trpljenjem Srbov v preteklosti, zlasti med drugo svetovno vojno, o katerem naj bi se v času življenja Josipa Broza - Tita v javnosti molčalo zaradi ohranjanja idilične slike »bratstva in enotnosti« jugoslovanskih narodov. Z Miloševićevim prihodom na oblast se je v Srbiji začela uveljavljati nova oblika diskurza srbske oblasti, ki so mu podton dajali srbski komunisti, zbrani okoli Miloševića, in mediji v njihovi službi. Predvsem prek državno nadzorovanih medijev se je začela ustvarjati nova podoba, ki je temeljila na interpretaciji srbskega naroda predvsem kot žrtve dejanj drugih narodov. Tako se odkrivajo in razkrivajo prave resnice o obsegu »sovraštva zoper Srbe«, »srbske golgote«, »genocida nad Srbi«, o izgonu srbskega naroda »iz njihovih stoletnih ognjišč« oziroma njihovega »duhovnega in etničnega prostora«, o »zatiranju srbskih korenin« in skrunitvi ter rušenju »srbskih svetinj« in »grobov«. (Čolović, 2009: 38) V medijih se pojavljajo raznovrstna »odkritja« iz nacionalne zgodovine, večinoma brez navajanja pripadajočih virov in dokazov. Različni miti se začnejo tolmačiti kot resno zgodovinopisno gradivo, iz zbirk narodne poezije se začnejo navajati odlomki, ki se interpretirajo glede na trenutne politične potrebe.

Milošević in njegovi mediji, v katerih se je ta govorica največkrat pojavljala, niso bili tvorci novega diskurza v javnosti Srbije, temveč so samo prevzeli govorico, ki je prihaja iz vrst

nacionalistično usmerjene inteligence, zbrane okoli Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU), disidentov – nacionalistov in dela duhovništva srbske pravoslavne cerkve (SPC). Na poti obrambe »ogroženega srbstva« sta se tedaj z odločnim jezikom te obrambe znašla še Milošević in njegova partija (Čolović, 2009: 39). Tako se Miloševićevi interesi in interesi dobrega dela neformalne opozicije komunizmu (SANU, SPC, Društvo pisateljev) prekrijejo, kar Miloševiću prinese utrditev oblasti, saj je tako dobil podporo še nedavno ideoloških nasprotnikov. Okrepljen s podporo srbske nacionalne elite se je Milošević lotil odstranjevanja še preostalih političnih nasprotnikov in širjenja nacionalne homogenizacije na celotno srbsko družbo. Glavno Miloševićevo orožje so bili mitingi, ki so jih njegovi privrženci, večinoma Srbi s Kosova, organizirali od sredine leta 1988 do konca leta 1989 po največjih mestih Srbije in Črne gore. Osrednji politični cilj je bil zamenjava pokrajinskih vodstev Vojvodine in Kosova, ki sta se upirali Miloševićevemu načrtu o zmanjševanju avtonomije v pokrajinah (zajamčene z Ustavo iz leta 1974) prek preoblikovanja tedanje SR Srbije, in vzpostavitev nadzora Beograda nad pokrajinama. Odbor kosovskih Srbov in Črnogorcev postane najbolj odkrit zagovornik velikosrbskih idej, njegov voditelj Miroslav Šolović javno zahteva razpustitev pokrajinskih partijskih organizacij in na čelo kosovskega vodstva stopijo Nealbanci. Glavni namen pobudnikov in udeležencev srbskega množičnega gibanja je sprememba ustave po željah in načrtih srbskega političnega vodstva, ki naj bi bila ključ za rešitev kosovskih težav. Prilagoditev ustave po Miloševićevem načrtu pa je bila v resnici zametek uresničevanja programa »vélike Srbije«.

Na začetku julija 1988 je prišlo v Novem Sadu do prvih protestov nekaj sto kosovskih Srbov, ki so pred partijskimi in državnimi poslopji prirejali bučne manifestacije in protestirali zoper vojvodinsko vodstvo, ki naj bi »izdalo socializem« in bilo »peta kolona«. Po večmesečnih pritiskih in protestnih mitingih po vsej Srbiji se je 5. oktobra v Novem Sadu zbrala množica protestnikov iz vse Srbije, ki je pokrajinsko vodstvo Vojvodine naslednji dan prisilila k odstopu. Za videzom velike spontane protestne množice pa se je skrivalo dejstvo, da je Milošević prek svojih zvestih privržencev načrtno organizacijsko in gmotno (organiziranje prevoza z avtobusi in vlaki, zbiranje delavstva po tovarnah, hrana in pijača) podpiral protestne mitinge. Šlo je za prvi zunanji institucionalni odstop katerega koli partijskega vodstva v nekdanji Jugoslaviji pod pritiskom »naroda«, ki je odigral vlogo dejavnega izvrševalca Miloševićeve politike. Mitingi, ki so jih v režimskih medijih poimenovali antibirokratska revolucija, postanejo nov obrazec legitimizacije Miloševićeve pridobljene oblasti, vendar ne

skozi komunizem, socializem ali revolucionarno ideologijo, temveč skozi nacionalizem kot najprimernejši način za pridobitev množične podpore srbskih množic.

Dejavna udeležba na demonstracijah je bila obravnavana kot avtentično izražanje svobode v nasprotju z nadzorovanim pluralizmom samoupravnega socializma (Thomas, 2002: 67). Z uporom zoper nesposobno vodstvo ter dosego njihovega odstopa je srbski narod pokazal enotnost in moč ter stopil na pot demokratičnih reform, kot je ugotavljala ena od prorežimskih medijskih analiz rezultatov številnih protestnih mitingov po Srbiji. Vsa zborovanja Srbov (in tudi Črnogorcev) so potekala v podporo uradni srbski partijski in državni politiki, zato lahko rečemo, da je šlo za neke vrste demonstracijo politične kulture, ki je temeljila na prostovoljni podreditvi unificirani oblasti. Ob tem se je na teh protestih vse bolj uveljavljala nasilniška retorika, ki se je kazala s šovinizmom do Albancev ter z dejanskimi zahtevami po orožju in oborožitvi (»Hočemo orožje!«), če ciljev ne bi bilo mogoče doseči z drugačnimi, »miroljubnimi« sredstvi.

Ti protesti so dobivali vse močnejši nacionalistični zven, saj je očitni cilj protestov postala ozemeljska združitev Srbije z odpravo pokrajinskih avtonomij Vojvodine in Kosova. Na protestnih mitingih so tako v ospredje vse bolj prihajali slogani in pozivi, polni nacionalističnih vsebin, ki so nakazovali, da je rešitev srbskega nacionalnega vprašanja za prihodnost Srbije ključna. Številna politična sporočila protestnikov so oblikovana v folklornem slogu prek v ljudstvu že znanih pesmi, parol in sloganov. Na protestih so se začele prvič javno pojavljati zastave brez socialističnih obeležij ter slikovne podobe pomembnih ljudi iz srbske nacionalne zgodovine, kot sta pesnik Njegoš in car Lazar. Vsi ti protesti so imeli veliko medijsko podporo največjih in najvplivnejših srbskih medijev, ki so jih vodili Miloševićevi nastavljeni uredniki ter so tako dobivali značaj javnih prireditev, na katerih se kaže množično »prebujanje« srbskega naroda in njihovih nacionalnih hotenj. Na naslovnica in prvih straneh časnikov so se znašla obsežna novinarska poročila, ki so bralcem »pričarala« razpoloženje na protestih in so vključevala številne fotografije ter bogat izbor parol in sloganov. Neverjetna številčnost udeležencev teh mitingov (na enem največjih novembra 1988 v Beogradu naj bi bilo kar milijon udeležencev iz vse Srbije) nakazuje, da so imeli protestni mitingi močno podporo velikega dela srbske družbe in javnosti.

Milošević je zase zadržal vlogo izvrševalca narodne volje, ki pozorno posluša, kaj srbski narod sporoča, in se trudi njegovo voljo tudi izpolniti. Vendar ne v vlogi kulta osebnosti, ki je veljala v času Josipa Broza - Tita, ampak v službi na novo ustvarjenega »kulta naroda«, kulta

etnično definiranega naroda, to je kulta srbskega naroda. Ta novi kult se je oblikoval v prvih letih Miloševićevega režima s postopnim preoblikovanjem – na mitingih, v političnih govorih in medijih – podobe »delovnega ljudstva«, ki je bila pomembna simbolna podoba v ureditvi samoupravne Jugoslavije, v podobo srbskega naroda (Čolović, 2009: 52).

Srbska nacionalna elita je konec 80. let in v začetku 90. let naglo gradila »novi srbski red«, in sicer tako, da je rekonstruirala sliko Srbije kot namišljene skupnosti. V sklopu tega početja se je trudila iz slik, podob in zgodb, ki prikazujejo rojevanje ali vstajanje namišljene »nebeške« Srbije, izključiti do tedaj ključnega kolektivnega akterja, kmečki in delavski razred, kot Srbe »delovnega ljudstva« in na njegovo mesto postaviti novega protagonista, srbski narod, Srbe kot etnično skupnost (Čolović, 2003).

»Srbski nacionalizem se je postopoma, od sredine 80. let dalje uveljavljal z novo podobo, novimi slikami, naracijami, rituali in družbenimi strategijami, ki so po razpadu federativne Jugoslavije omogočali novo integracijo, homogenizacijo in novo življenje nacije« (Luketić, 2009: 84). Konec 80. let je bil nacionalizem v Srbiji že povzdignjen na raven državne ideologije in se je predstavljal kot edini ustrezen odgovor na nasilje, izgone in tlačenja, ki naj bi se v drugih republikah in pokrajinah Jugoslavije domnevno dogajali srbskemu narodu. Pripoved o Srbiji kot žrtvi drugih jugoslovanskih republik, predvsem žrtvi genocida hrvaškega in albanskega naroda, postane sprejeta kot velika zgodovinska resnica. Srbski nacionalizem je začel aktivno ustvarjati sovražnike in širiti strah pred »drugim«, ki je postopno prodiral v vse pore srbske družbe prek ideologizacije vsakdanjika in se vsiljeval skozi različne oblike institucionalnih prisil kot ključni družbeni spodbujevalec (Luketić, 2009: 85).

Konec 80. let so bili vsebine medijev, programi literarnih dejavnosti, gledališki programi, množična kultura, popularna glasba, športne prireditve in javna zborovanja vse bolj v službi nacionalističnih idej. Na programih beograjskih gledališč so prevladovale predstave, kot so *Rado Srbin ide u vojnike*, *Kolubarska bitka*, *Propad carstva srbskog*, *Ubiše knjaza*, v izložbah beograjskih knjigarn pa dela, ki so se ukvarjala predvsem s srbsko zgodovino in osebnostmi iz nje. Na športnih prizoriščih se je privrženost posameznemu klubu vse bolj izražala prek občutkov nacionalne pripadnosti, med navijaškimi pripomočki pa so se začeli pojavljati transparenti s političnimi vsebinami, portreti nacionalnih vodij in svetnikov, četniške pesmi in nacionalni grbi ter zastave (Čolović, 2000: 322). Na področju popularne glasbe so v srbsko

javnost počasi začele prodirati pesmi z naslovi, kot so *Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala, Od Topole pa do Ravne gore, Kosovska truba*. Na »mitingih resnice« so odmevale parole, kot so: *Smrt Šiptarjem, Vstala je Srbija, Dajte nam orožje, Gremo na Kosovo, Slobodan, samo reci – letimo kot izstrelki*.

2.2 Mediji v času Slobodana Miloševića

Na koncu 80. let 20. stoletja so mediji na območju nekdanje Jugoslavije oblikovali izključujoč interpretacijski okvir, ki je popolnoma polariziral različne vrednote, stališča, ideje in njihove nosilce. Mnenje enega naroda o drugih so mediji utemeljili na ekscesnih izjavah, dogodkih in procesih, saj so praviloma objavljali zgolj novice, ki so utrjevale lastne medijske konstrukte. Hkrati se je uveljavila »odvisniška vloga« medijev, saj so po dolgotrajni manipulaciji z javnostjo njeni pripadniki postali »zasvojeni« – zahtevali so »dnevni odmerek« ogroženosti, sovražnosti, strahu in maščevalnosti (Malešič, 2013: 856).

Z Miloševićevim prihodom na oblast se je začela tudi pospešena gradnja nove srbske nacionalne identitete na krilih na novo prebujenega nacionalizma, ki je služila definiranju kolektivne nacionalne zavesti, ki prevlada nad vsemi oblikami neodvisnega mišljenja.

To se povezuje s trpljenjem Srbov v preteklosti, zlasti med drugo svetovno vojno, o katerem naj bi se v času življenja Josipa Broza - Tita v javnosti molčalo zaradi ohranjanja idilične slike »bratstva in enotnosti« jugoslovanskih narodov. Z Miloševićevim prihodom na oblast se je v Srbiji začela uveljavljati nova oblika diskurza srbske oblasti, ki so mu podton dajali srbski komunisti, zbrani okoli Miloševića, in mediji v njihovi službi. Predvsem prek državno nadzorovanih medijev se je začela ustvarjati nova podoba, ki je temeljila na interpretaciji srbskega naroda predvsem kot žrtve dejanj drugih narodov. Tako se odkrivajo in razkrivajo prave resnice o obsegu »sovraštva zoper Srbe«, »srbske golgote«, »genocida nad Srbi«, o izgonu srbskega naroda »iz njihovih stoletnih ognjišč« oziroma njihovega »duhovnega in etničnega prostora«, o »zatiranju srbskih korenin« in skrunitvi ter rušenju »srbskih svetinj« in »grobov«. (Čolović, 2009: 38) V medijih se pojavljajo raznovrstna »odkritja« iz nacionalne zgodovine, večinoma brez navajanja pripadajočih virov in dokazov. Različni miti se začnejo tolmačiti kot resno zgodovinopisno gradivo, iz zbirk narodne poezije se začnejo navajati odlomki, ki se interpretirajo glede na trenutne politične potrebe.

Po Malovičevem mnenju je Slobodan Milošević dobro poznal moč medijev, čeprav se v njih ni pojavljal pogosto. Ni bil tip avtokrata, ki bi se samovšečno dal vsak dan slikati, ki bi samoljubno dajal velike intervjuje in javnost zasipal s svojimi mislimi. Milošević je medije uporabljal kot enega temeljev svoje politične moči (Malović, 1999: 105-106).

Nadalje Malović trdi, da je Milošević ob prevzemu oblasti v Srbiji leta 1987 močno povečal vpliv na množične medije, predvsem na TV Beograd, ki se je preimenovala v TV Srbijo. V tedanjih političnih okvirjih je bil to presenetljivo učinkovit propagandni stroj, ki je medije s pridom izkoriščal. Širjenje ideje o ogroženosti srbstva, véliki Srbiji in iskanje sovražnikov v drugih republikah nekdanje Jugoslavije je znotraj Srbije po hitrem postopku doseglo enotnost; homogenost na nacionalni podlagi. Metode so bile preproste in učinkovite: ideja, da morajo vsi Srbi živeti v eni državi, se je nenehno, dosledno in na vse mogoče načine pojavljala v vseh množičnih medijih (prav tam).

Novinarji v srbskih medijih so bili močna sila; v propagandnem stroju so delali izkušeni in usposobljeni profesionalci, ki so bili sposobni idejo oblikovati v različne oblike novinarskega izražanja. Vsi, ki so tej ideji nasprotovali ali je niso sprejemali, so bili grobo napadeni, diskvalificirani in brez možnosti zagovora. Po tem je slovela rubrika Odmevi in odzivi časnika Politika, ki je blatila posameznike, ki se niso strinjali z Miloševićevimi stališči (prav tam).

Tehnika prevzema medijev je bila preprosta: zavladati medijskim hišam tako, da na ključna mesta postaviš svoje ljudi, kar je bilo uresničljivo, ker so bili vsi mediji pod nadzorom oblasti. Neodvisne novinarje je bilo treba onemogočiti bodisi z razrešitvami bodisi z izgonom iz redakcij. Tako se je vzpostavil nadzor nad mediji v Srbiji, ki so začeli močan, enoglasen in nepretrgan propagandni boj. Tako propagando ustvarjajo generacije ljudi, ki ne poznajo resnice, temveč živijo v svetu lažnih vrednot, netočnostih in izkrivljenih dejstev (prav tam, str. 107).

Milošević je zelo zgodaj spoznal, koliko sta zanj pomembna nadzor in izrabljanje medijev za osvajanje in ohranitev oblasti pri izvajanju srbskega nacionalnega programa. To je izpeljal z zamenjavo kadrov s svojimi lastnimi kadri in bedenjem nad tem, da bodo na čelu medijev vselej njegovi najzvestejši zavezniki v partiji. Vodilni v nacionalni radijski in televizijski hiši kot tudi direktor časnikarske hiše Politika so bili vedno člani centralnega komiteja. Milošević se je med 8. sejo CK ZK Srbije (ki ga je neposredno prenašala beograjska televizija) najprej oprl na štirinajstdnevnik Duga, ki je po menjavi glavnega urednika spomladi 1987 že izvajala

nacionalistično uredniško politiko. V napovedi radikalne politične in osebne »diferenciacije« v srbskem novinarstvu je Milošević v govoru 18. februarja 1987 na seji beograjskega partijskega komiteja dejal: »Zamenjan je glavni urednik Duge, položaj pa se ne bo spremenil, dokler se ne bo zamenjala širša redakcija Duge. Pogovarjamo se o novem glavnem uredniku NIN-a; ne glede na rešitve, ki jih bomo sprejeli, težav v NIN-u ne bomo rešili, če ne bo prišlo do resne rekonstrukcije« (Nenadović, 1996: 601). Novi urednik Duge (Ilija Rapaić) je bil premeščen v uredništvo Duge iz beograjske partijske organizacije, ki je bila trdno v Miloševićevih rokah. Prva zamenjava urednika v katerem od časnikov z visoko naklado je potekala po scenariju, značilnem tudi za poznejše zamenjave: uredništvo medija je najprej prišlo v spor s partijskim organom, ki ni bil zadovoljen s poročanjem medija. Kot razlagalec in posrednik partijskih stališč se je pojavil drug tiskani medij, ki je ustvaril medijski pritisk, pod katerim je uredništvo odstopilo, zamenjalo pa ga je novo uredništvo, ki je v precejšnji meri prihajalo iz partijskih krogov.

Ob Dugi se je Milošević v času pred znamenito 8. sejo CK ZK Srbije in po njej lahko obrnil na dnevna časnika Politika in Politika ekspres, da bi tako odpravil vsakršno nasprotovanje njegovim nacionalističnim pogledom na reševanje vprašanja Kosova znotraj partijskega vodstva Srbije. Za doseg cilja so se v medijih, predvsem v Politiki uporabila vsa sredstva, tudi manipulacije v zvezi z incidentom v vojašnici v Paraćinu 3. septembra 1987, ko je vojak albanske narodnosti Keljmedi med spanjem ubil štiri vojake. Že naslednji dan se je na naslovnici Politike pojavil naslov: *Keljmedi streljal v Jugoslavijo*. Uredniki Politike so dogodku namenili veliko pozornosti, saj je takrat pretresel celotno Jugoslavijo. Vendar se je s poročanjem o pokopih žrtev incidenta in nadaljnjimi dogodki na straneh Politike razširjalo politično (nacionalistično) »odmerjanje« novinarskih besedil, kar je postajalo vse opaznejše (Nenadović, 1996: 601). V beograjskem tisku je zavladala antialbanska histerija, v kateri so tiskani mediji, predvsem iz časnikarske hiše Politika v prid priročni agitpropovski generalizaciji, opuščali norme novinarske objektivnosti. Ivan Stambolić, takratni predsednik Srbije, je dogodka predstavil takole: »Po smrti vojakov v Paraćinu se je v srbskem javnem mnenju zgodil preobrat. Predvsem v sredstvih javnega obveščanja. V Politiki je po Paraćinu prišlo do nacionalističnega vloma. Kot po nareku. Začeli so hujskati Srbijo. Dvigovati Srbe na noge. Po več letih načrtovanja, kako naj pride do primerne priložnosti, si Milošević ne bi mogel zaželeli primernejšega dogodka« (Ćuruvija, Stambolić, 2006: 30). Meja med profesionalno novinarsko integriteto in poslušnim novinarstvom se je hitro rušila v časniku

Politika, ki je slovel po visokih novinarskih in profesionalnih standardih. Po koncu 8. seje CK ZK Srbije se je začela prava medijska gonja zoper Miloševićeve politične nasprotnike, ki jo je Ivan Stambolić med 8. sejo, takrat še predsednik Srbije, opisal tako: »Dva meseca so po časnikih in televiziji za ljudmi razpisovali tiralice, jih preganjali, blatili, menjali. Mene so pustili za konec. Metoda je bila enaka. Začeli so s posplošenimi in nedorečenimi obtožbami. Prva označba je bila oportunist, druga pa izdajalec srbskega naroda. Ustvarjalo se je ozračje pregona. Bil sem nemočen. Javno ničesar ni bilo mogoče storiti« (Ćuruvija, Stambolić 2006: 89-90).

Prikazan potek medijskega obračunavanja nam nazorno prikaže, kako so se lahko določeni incidenti interpretirali v povsem določeni luči. Tako se je streljanje v vojašnici tolmačilo v nacionalističnih kategorijah, katerim je cilj bil poslabšanje mednacionalnih odnosov in ustvarjanje izrednih razmer v družbi. V srbskih medijih se je vse opaznejše ustvarjalo »napeto« ozračje. Situacija se je lahko razreševala le z učinkovitim in odločnim delovanjem srbskega vodstva, od katerega so mediji zahtevali ravno to. Zahtevalo se je, da vodstvo dobi izjemna pooblastila in pravice, s čimer bi lahko legitimno izvajalo svoje nadaljne načrte pri odstranitvi nasprotnikov. Tako so mediji postali aktivni izvrševalci prikritih propagandno-psiholoških akcij v sklopu načrta specialnega delovanja.

Za nadzor nad časopisno hišo Politika (ki je izdajala časnike Politika, Politika ekspres, tednik NIN, mladinske revije NON in Mladost ter druge izdaje) in predvsem dnevnikom Politika, ki je v Srbiji do takrat veljal za simbol resnega medija, je bil zadolžen Živorad Minović. Dolgoletni novinar, sodelavec in svetovalec v časopisni hiši Politika, predvsem pa zvesti sledilec politiki Slobodana Miloševića. Sredi leta 1986 je kot novi vodja srbskih komunistov Milošević sprevidel, da bi mu Minović v nadaljnjih načrtih, predvsem pri osvajanju glavnega tiskanega medija v Srbiji lahko koristil. Tako je Minović zasedel položaj namestnika direktorja časopisne hiše Politika in kasneje še glavnega ter odgovornega urednika časnika Politika. Sočasno pa ga je Milošević postavil za predsednika komisije CK ZK Srbije za informiranje, ki so jo sestavljali funkcionarji in vplivni uredniki, ki so zvesto sledili partijskim direktivam. Ta partijski organ je praktično neposredno usmerjal vsa glasila in medije v Srbiji. Člani komisije so tvorili tudi jedro prihodnjih načrtov novega partijskega vodje Srbije pri discipliniranju in osvajanju javnih glasil ter elektronskih medijev (Marović, 2002: 208).

Po zmagi Miloševićeve linije na 8. seji so bili privrženci poražene opcije odstranjeni iz oblastniških struktur, zlasti hitro iz medijev. Tako je prišlo tudi do zamenjave direktorja

časopisne hiše Politike Ivana Stojanovića, ki mu je bilo očitano, da je Stambolićev človek in da naj zato ne bi sledil novim smernicam srbske politike, potrjenim na 8. seji septembra. Na njegovo mesto je prišel Minović, ki je vse do marca 1991 opravljaj najodgovornejši funkciji v časopisni hiši. V Politiki je uvedel nov red, kar se je najprej občutilo v publikacijah matične hiše. Začel se je proces »obnove« uredništva (najprej v tedniku NIN); sprva z zamenjavo glavnih in odgovornih urednikov ter najbolj profesionalnih novinarjev. Na njihova mesta so sedli »preverjeni« novinarji, ki so se že izkazali s senzacionalističnim in predvsem nacionalističnim pisanjem.

Dogajanje okoli tednika NIN najbolje predstavi vlogo srbskega tiska pri Miloševićevem prevzemu oblasti in procesu »rekonstrukcije« medijev. V dneh pred 8. sejo se je na straneh NIN-a začela polemika med glavnima urednikoma Politike in NIN-a. Tema so bile razmere na Kosovu, pri čemer je urednik Politike zagovarjal »tršo« različico reševanja razmer, urednik NIN-a pa si je prizadeval za objektivnejšo analizo stanja. »Iz takih nasprotujočih si pogledov na razmere je mogoče razbrati, da je šlo za širši spor v srbskem vodstvu, ki se je tako povnanjil« (Zlopamtilo, 87/32: 7). V obdobju po 8. seji so se napadi na uredniško politiko tednika NIN samo še stopnjevali, predvsem s strani različnih partijskih komisij in mestnih komitejev (vodilni je bil beograjski komite). Tako so NIN obtoževali, da je o 8. seji poročal kot o zmagi dogmatizma in stalinizma ter da je prevelik poudarek dajal premagani frakciji in napačno interpretiral razpravljavce na seji. NIN-u so tudi očitali, da ni ustrezno poročal o dogodkih na Kosovu, čeprav je znano, da je o tem poročal tudi tedaj, ko so drugi molčali. To je uredništvo storilo tudi po tem, ko je pisalo zoper srbsko evforijo. Opozoriti je bilo treba na škodljivost hujskaštva in na tezo, da je bilo dovolj »vročekrvnosti in da potrebujemo hladnokrvnost« (Zlopamtilo, 87/38: 7). Pod pritiskom so bili predvsem novinarji, ki o članih zmagovalne linije, posebno o njihovih metodah »trde roke«, niso pisali naklonjeno ali pa so se jih drznili celo kritizirati. Pod takimi pritiski je bil zamenjan glavni urednik NIN-a, nekaj novinarjev je bilo odslovljenih, nekateri pa niso dobili več priložnosti za pisanje resih in kakovostnih člankov.

V režimskih medijih se je že spomladi 1988 začela kampanja, ki je oblasti v Vojvodini obtoževala birokratizma in skorumpiranosti ter delovanja zoper interese naroda, to pa naj bi ogrožalo celoten socialistični družbeni red. Eden glavnih očitkov beograjskih medijev je letel na »odtujenost« vrha vojvodinske partije in »baze« (to je naroda) v mehanizmih oblasti, kar je neposredno ustvarjalo birokratizem znotraj vladajoče oblasti v Vojvodini.

Politični mitingi so se v režimskih medijih najpogosteje imenovali mitingi resnice in mitingi solidarnosti, kar naj bi kazalo na nekoč domnevno skrivano resnico o položaju srbskega naroda, zlasti Srbov na Kosovem, in na solidarnost z njim. Mitingi so bili predstavljeni tudi kot »mitingi podpore« Miloševićevi novi politiki in »mitingi protesta« proti partijskim in državnim birokratom, ki so bili označeni za »avtonomaše« in »foteljaše«. Kot celota so bili ti mitingi v režimskih medijih predstavljeni kot »antibirokratska revolucija« ali kot »dogajanje naroda«, kot jih je prvi poimenoval srbski književnik Milovan Vitezović (Čolović, 2009: 40).

Rezultat režimskega medijskega predstavljanja protestnih mitingov po vsej Srbiji je bil tudi ta, da je fraza »narod« prešla v množično uporabo prav na straneh teh medijev. V tem novem medijskem besednjaku je prednjačil časnik Politika, na straneh katerega so se vse pogosteje pojavljale besedne zveze, kot so »narodna volja«, »potrebe naroda«, »narod se sprašuje«, »narod zahteva«, ki so služile kot alibi za doseganje ciljev, znanih iz v javnosti že predstavljenega nacionalnega načrta Memorandum SANU. Tako so bralci Politike postali sinonim za »srbski narod« (Luković, 2002).

3 TEORETIČNI OKVIR

Najprej bom skušal opredeliti pojme, ki bodo uporabljeni v nadaljevanju – kaj so množini mediji in kakšna je njihova vloga v demokratični ter kakšna v totalitarni družbi, kaj je propaganda na splošno, v kontekstu obravnavane teme pa še zlasti, kaj je vojna propaganda.

3.1 Mediji

Nosilci propagandne dejavnosti so predvsem množični mediji, zato bom v nadaljevanju izpostavil nekatere pomembne značilnosti oziroma funkcije medijev.

Kadar govorimo o množičnih medijih, imamo običajno v mislih televizijo, radio, časnike in internet. V demokratični družbi je vloga medijev pomembna, saj predstavljajo demokratično politično javnost, ki je posrednik med politiki in državljani, med vladajočimi strukturami in civilno družbo. Svoboda medijev in svoboda izražanja mnenj sta temeljni značilnosti, ki ločujeta demokratične in totalitarne družbe. V demokratičnih družbah mediji niso pod vplivom države, temveč morajo biti ovira avtoritarnim političnim ambicijam in sredstvo za demokratizacijo družbe. V totalitarnih režimih pa mediji niso svobodni, saj so pod močnim vplivom vladajočih struktur, ki ne dopuščajo svobode, neodvisnosti in avtonomnosti medijev in jih skušajo v precejšnji meri podrediti svojim ciljem ter interesom. V demokratičnih družbah sta temeljni človekovi pravici pravica do javnega obveščanja in pravica do svobodnega izražanja mnenja. Javni mediji morajo omogočati kroženje različnih stališč in idej, prispevati k ustvarjanju svobodne in demokratične družbe ter samostojno mislečih ljudi (Damjanić, 2004: 6-7). K temu lahko dodamo, da želja po poseganju v medije že kaže na ogroženost medijev.

»Množični mediji imajo funkcijo vzpostavljanja in artikuliranja javnosti, socializacijsko funkcijo, funkcijo javnega nadzora ter legitimacijsko funkcijo [...]. Mediji zajemajo mnogoteri področja, ki se obravnavajo diskurzivno [...], medijski diskurz se izraža predvsem v informacijski funkciji medijev. Informacijska funkcija je osrednje področje množičnih medijev. Profesionalni komunikatorji zbirajo informacije, jih oblikujejo v sporočila, dajejo občinstvu ter tako omogočijo razumevanje dogajanj v družbi in svetu« (Vreg, 2000: 60).

Po Vregu »komunikologi različno opredeljujejo funkcije množičnih medijev, saj izhajajo iz različnih znanstvenih disciplin in teoretičnih šol. Na primer klasični funkcionalizem poudarja vlogo pri ohranjanju 'ravnovesja' med sistemom in vrednostnim konsenzom, kritični

komunikologi pa poudarjajo politične funkcije množičnih medijev: funkcijo stabiliziranja strukture moči, funkcijo legitimizacije oblasti« (Vreg, 1990: 50).

Nadalje Vreg funkcije množičnih medijev razvršča glede na: (a) funkcije, ki so lastne medijem (informacijska, mnenjska, orientacijska in akcijska); (b) funkcije, ki jih mediji opravljajo kot socialne funkcije skupaj z drugimi institucijami v družbi (socializacijska, rekreativna, interakcijska in integracijska), ter (c) funkcije, ki izhajajo iz človekovih družbenih dejavnosti (politične, ekonomske, kulturne, znanstvene, verske in mnoge druge (Vreg, 1990: 51).

Ker je ena od pomembnih funkcij medijev nadzor, velja spomniti na izraze, ki označujejo medije, kot so »četrti stan«, »četrti oblast«, ki pogosto nastopajo kot metafore za množične medije in sugerirajo, da so družbene funkcije medijev povezane z izvajanjem oblasti in nadzora v družbi, pri čemer se kaže splošna pomembnost odnosa med (politično) močjo in mediji.

Mnenjska in orientacijska funkcija je v najbolj neposredni povezavi s temo diplomske naloge. Množični mediji z novinarskimi in uredniškimi mnenji, interpretacijami in komentarji omogočajo razumevanje dogodkov, posameznik si pridobi novo znanje, se odzove na dogajanje v okolju, si ustvari sodbo o dogodku in lahko sprejme ustrezno odločitev. Tako množični mediji opravljajo tiste funkcije, ki so jih tradicionalni teoretiki označili za nadzor nad družbo in odzivanje na okolje (Vreg, 1990: 53). Gre torej za težnjo po usmerjenem odzivanju na dogodke v družbi, kar je za vladajoče kroge ključno, o tem pa se bomo prepričali v nadaljevanju. S tem vidikom funkcije medijev sta se na primer ukvarjala teoretika Lazarsfeld in Merton, ki navajata funkcijo podeljevanja statusa tako, da »množični mediji podelijo status javnim problemom, osebam, organizacijam in socialnim gibanjem. Tako imajo mediji v rokah pomembno družbeno moč: pozornost namenjajo le nekaterim politikom, strankam in interesnim skupinam; drugič, z metodo hierarhije objavljanja informacij, z uvodniško podporo ter s komentarji jim povečujejo ugled, avtoriteto in vpliv v javnosti« (Lazarsfeld, 1960, povzeto po Vreg, 1990: 53).

O negativni plati medijev govorimo tedaj, kadar imamo v mislih manipulacijo. Pod tem pojmom razumemo poskus vplivanja na ljudi brez njihove vednosti, pri čemer tisti, ki manipulira, uporablja različne tehnike in znanja o tem, kako lahko upravlja človeško voljo in ljudem vsili stališča ter dejanja, ki jih po lastni volji ne bi niti sprejeli niti naredili, zato postanejo nesvobodni oziroma predmet manipulacije. Nevarnost manipulacije izvira iz

dejstva, da so posamezniki v veliki meri odvisni od medijev, saj so njihove osebne izkušnje zelo omejene oziroma pogojene z izkušnjami, ki jim jih posredujejo mediji (Kunczik, Zipfel, 1998: 51-52).

3.2 Propaganda

Ker se v tej nalogi veliko ukvarjam s propagandno vlogo medijev, bom najprej skušal opredeliti, kaj je propaganda na splošno in kaj je vojna propaganda.

V sodobnem pomenu se je izraz udomačil sredi 19. stoletja, ko so propagando kot sredstvo in način komunikacije ter manipulacije z javnostjo začeli uporabljati (in tudi zlorabljati) v politične namene.

Na področju propagande so se države po koncu Druge svetovne vojne, zlasti v času blokovske delitve, začele vse bolj posluževati tudi elementov »specialne« vojne oziroma specialnega delovanja. To delovanje so najpogosteje izvajali in načrtovali specialni ideološki in represivni aparati skupaj z različnimi obveščevalnimi službami ter v navezi s strukturami ministrstva za notranje zadeve in upravljalci medijev. Zoranu Kruniću se zdi izraz strategija posrednega delovanja bolj primeren kot izraz specialno delovanje. Krunić pravi : »Strategija posrednega nastopanja je organizirana dejavnost, s katero države in/ali drugi subjekti na mednarodnem in/ali notranje političnemu področju skušajo uresničiti svoje politične, gospodarske, vojaške in/ali druge interese na škodo drugih subjektov, pri tem pa rešitev ne iščejo v neposrednem spopadu oboroženih sil, temveč posredno, z raznovrstnimi prikritimi metodami in postopki na političnem, kulturnem, gospodarskem, vojaškem in/ali drugih področjih življenja in dela neke skupnosti, in sicer z izvajanjem propagandno-psiholoških akcij, ustvarjanju in/ali kanaliziranju družbenih kriz [...]« (Krunić, 1997: 394).

Za takšno delovanje v »jeziku« propagande lahko štejemo, na primer dezorientacijo in ustvarjanje javnega mnenja z razširjanjem polresnic, laži in namigovanj, katerih cilj je diskreditacija najvidnejših političnih predstavnikov in s tem ustvarjanje notranje krize v državi. Propaganda je učinkovitejša, če prevladujejo nestabilnost v družbenopolitičnem sistemu, ekonomske težave v državi in trenja med večnacionalnimi skupnostmi v državi.

Kaj je propaganda, je težko razložiti zgolj z eno samo definicijo, saj bi bilo to preozko gledanje. Vsaka definicija daje poudarek določenemu stališču ali lastnosti. Na splošno povedano je propaganda načrtno razširjanje, pojasnjevanje političnih, nazorskih idej z

namenom prepričevanja. O propagandi lahko govorimo, ko gre za delovanje na javno mnenje, da sprejme nekatere politične in družbene ideje, podpre določeno politiko, oblast ali posameznika.

Jowett in O'Donnellova zapišeta, da se »propaganda obravnava z vidika zgodovine, sociologije, psihologije in politologije. V okviru politologije propaganda obravnava ideologijo izvajalca (propagandistov), v okviru psihologije pa se preučuje njen vpliv na posameznika, torej so lahko definicije zelo različne. Odvisne so od omenjenega znanstvenega konteksta, skozi katerega znanost preučuje propagando, od razvoja in uporabe novih propagandnih tehnik, različnih metodoloških izhodišč ter različnih interesov in družbenih okvirjev, znotraj katerih se propaganda pojavlja« (Jowett in O'Donnell, 1992: 1-2). Avtorja tudi pravita, da je »najbolj nevtralna definicija propagande kot javnega razglašanja (sejanja) neke ideje kmalu izgubila pomen, saj se propaganda danes največkrat povezuje z besedami, kot so laž, manipuliranje, pranje možganov, psihološka vojna« (prav tam, str. 2-3).

Vreg opredeljuje politično propagando kot »obliko komuniciranja, s katero komunikatorji ali skupine zavestno, namensko, načrtovano in organizirano oblikujejo propagandne projekte in sporočila, s katerimi oblikujejo in nadzorujejo mnenja in stališča ciljnega občinstva oziroma vplivajo na spremembo njihovih stališč« (Vreg 2000: 117).

Šiber propagando definira tako: »Propaganda je namerno in načrtno delovanje, ki skuša spremeniti in kontrolirati stališča, da bi ustvarili predpostavke za določen način obnašanja« (Šiber, 1992: 6). Lahko bi rekli, da propagando razume kot vrednostno nevtralen proces, kot tehnologijo, s katero dosežemo zastavljene cilje. Šiber pravi, da se srečujemo z različnimi klasifikacijami propagande. Glede na uporabo resničnih informacij razlikuje »črno«, »belo« in »sivo« propagando (Šiber, 1992: 14–17).

S prej navedenimi vrstami propagande glede na odnos do stvarnosti se ukvarja tudi Pečjak (Pečjak, 1995: 128-129), in sicer:

- bela propaganda – podatki so resnični, vendar je v kriznih razmerah redka;
- črna propaganda – podatki so izmišljeni ali prikrojeni. Ima velik, vendar kratkotrajen učinek, odvisna je tudi od značilnosti in potreb prebivalstva, ki mu je namenjena. Dolgotrajna črna propaganda privede do tega, da ji nihče več ne verjame;

- siva propaganda – podatki so resnični, vendar skrbno izbrani glede na javnost in namen, je tako imenovana prilagojena resnica. Neprijetne resnice se zamolčijo, prijetne pa poudarijo, pogosta so pretiravanja.

Za načrtovalce propagandnih vsebin so najpomembnejše propagandne tehnike, ki delujejo na dva načina, in sicer tako, da skušajo očrniti nasprotnika ali olepšati svoje ljudi (Pečjak 1995: 150).

Ker je za temo, ki jo obravnavamo, značilno zelo konfliktno politično obdobje oziroma vojno obdobje, velja omeniti raziskovalnega novinarja Phillipa Knightleyja, ki je prepoznal štiri faze v pripravah javnosti na vojno (Medja, 2007: 13):

- kriza: poročanje o krizi, ki je ni mogoče uspešno rešiti s pogajanjem. Politiki svarijo pred mogočimi vojaškimi ukrepi. Mediji poročajo o stanju na robu vojne;
- demoniziranje sovražnega vodje: na primer primerjanje s Hitlerjem, saj že njegovo ime prikličje določene predstave;
- demoniziranje sovražnega posameznika: na primer izjave, da je sovražnik nor;
- krutost: celo izmišljanje zgodb, ki spodbudijo čustvene odzive.

Renaud de La Brosse v poročilu *Vsi Srbi v eni državi: posledice instrumentalizacije medijev za ultranacionalistične potrebe*, ki ga je pripravil za tožilstvo haaškega Mednarodnega sodišča za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije, opredeli dovoljeno in nedovoljeno propagando, ko zapiše, »da si vsak politik in vsaka oblast že po naravi prizadevata za utemeljitev svoje legitimnosti, da svoje ideje prenese na druge in da dobi podporo čim več posameznikov: uporaba politične propagande kot sredstva za doseganje tega je vsenavzoča, ne glede na vrsto političnega režima. Propaganda postane zares škodljiva in obsodbe vredna, ko se uporablja totalitarno ter za promoviranje političnih ciljev, ki so v nasprotju s človekovimi pravicami in mednarodnim pravom.« La Bross navaja ugotovitve Tadeusza Mazowieckega, specialnega poročevalca Komisije za človekove pravice pri Organizaciji združeni narodov, ki je že zelo zgodaj opozoril na negativen vpliv nekaterih sredstev javnega obveščanja na jugoslovansko javno mnenje. Tako Mazowiecki zapiše, da »so bile informacije, ki so jih objavljali mediji v nekdanji Jugoslaviji, že od začetka spopadov sestavljene iz nacionalističnega diskurza in vseprisotnega napadanja ter žaljenja drugih narodov«. Zato ne preseneča, kot pravi Mazowiecki, da je ta pojav neposredno privedel do nezaslišanih zverstev tako na bojiščih kot tudi na celotnem ozemlju. La Bross tudi trdi, da so »nove oblasti, ki so nastale po zlomu nekdanje Jugoslavije, resnično zlorabile medije kot orodje, ki lahko prispeva

k uresničitvi njihovih kratko- ali dolgoročnih političnih ciljev. Da bi to uresničile, so si oblasti, vsaka v svoji republiki, prizadevale zavladati medijem, zlasti televiziji, z njihovo pretvorbo v instrumente režimske propagande, s ciljem, da si prebivalstvo pridobijo za svoje politične ideje in akcije.

Teoretiki omenjajo tudi negativno plat medijev, predvsem z vidika manipuliranja. Kunczik in Zapfel zapišeta: »O negativni plati medijev v politiki lahko govorimo tedaj, kadar imamo v mislih manipulacijo. Pod tem pojmom razumemo poskus vplivanja na ljudi brez njihovega védenja, pri čemer tisti, ki manipulira, uporablja različne tehnike in znanja o tem, kako lahko upravlja človeško voljo in ljudem vsili stališča ter dejanja, ki jih po lastni volji ne bi niti sprejeli niti naredili, zato postanejo nesvobodni oziroma predmet manipulacije« (Kunczik in Zapfel, 1998: 51-52).

3.3 Modeli analize propagande

Teoretiki propagande so se izčrpno ukvarjali z modeli analize propagande, saj gre pri propagandi za zapleten družbeni proces, ki je tesno povezan z družbenim sistemom kot celoto in odvisen od individualnih, skupinskih in splošnih značilnosti okolja, v katerem deluje.

Jowett in O'Donnell sta izdelala model analize, ki temelji na elementih, kot so (1) ideologija in namen politične kampanje, (2) kontekst, v katerem propaganda poteka, (3) identifikacija propagandista, (4) sestava propagandne organizacije, (5) ciljno občinstvo, (6) tehnike, ki jih mediji uporabljajo, (7) različne specialne tehnike, (8) odzivi občinstva na različne tehnike, (9) protipropaganda, (10) učinki in vrednotenje (Jowett, O'Donnell, 1992: 213).

V nadaljevanju navajam elemente, ki jih Jowett in O'Donnellova postavljata v ospredje in ki sem jih uporabil pri analizi pisanja Politike.

Elemente modela lahko strnemo takole: elementi nam povedo, s katerim ciljem, skozi kakšno propagandno organizacijo in v kakšnem kontekstu časa propaganda deluje na kakšno občinstvo in skozi katere medije in s katerimi simboli dosega zelene cilje (prav tam).

V nadaljevanju navajam posamezne elemente navedenega modela.

Ideologija in namen propagandne kampanje

Ideologija občinstvu zagotavlja vseobsegajoč konceptualni okvir za razumevanje socialne in politične stvarnosti. Ideologija vsebuje koncepte o tem, kakšna je v resnici družba, v kateri

posameznik živi (prav tam). Pozornost naj bi bila usmerjena na skupek prepričanj, vrednot in odnosov kot tudi načinov zaznavanja ter razmišljanja, glede katerih je dosežno soglasje do te točke, da lahko oblikujemo skupek norm, ki narekujejo, kaj je v neki skupnosti zaželeno in kaj ne (prav tam). Torej ključno je, da javnost sprejme propagandistovo ideologijo.

Če se v tej zvezi vrnemo na poročanje srbskih tiskanih medijev, se razkrije, da je povezava med propagando in ideologijo več kot očitna. V ospredju je nacionalistična ideologija: vojna je usoda srbskega naroda, bojevati se je treba za skupne cilje srbskega naroda, najpomembnejša je enotnost srbskega naroda in podobno. Med srbskimi tiskanimi mediji je bila ta ideologija najopaznejša v dnevnem časniku Politika, ki je predvsem v rubriki Odmevi in odzivi prek pisem bralcev ustvarjala nacionalistično gonjo zoper albanski narod na Kosovu in kasneje zoper hrvaški narod. Na straneh Politike se je jasno zrcalila srbska nacionalistična ideologija tudi prek številnih feljtonov, ki so na novo prikazovali obdobja in osebnosti, ki so bili pomembni za srbsko zgodovino, opisovali »pravo« resnico o trpljenju in grozotah Srbov med drugo svetovno vojno, o večni povezanosti srbske pravoslavne cerkve in srbskega naroda skozi čas ter razgaljali zgodovinske krivice, ki naj bi se zgodile srbskemu narodu. V času zaostrovanja sporov na Hrvaškem pa so bili v ospredju čas druge svetovne vojne, ustaški pokoli, koncentracijska taborišča (Jasenovac) in iskanje vzporednic med novo hrvaško oblastjo in oblastjo v času Neodvisne države Hrvaške (NDH).

Kontekst, v katerem propaganda poteka

Propaganda se povezuje s prevladujočim razpoloženjem časa, zato je pomembno razumeti ozračje danega trenutka. Kateri procesi in dogodki so ključni, kako jih je najbolje interpretirati, kakšna so pričakovana stanja v družbenem okolju, npr. vojna ali mir, prelomnice v družbeno-političnem sistemu (prav tam).

V Politiki so izredno dobro razumeli razpoloženje v srbski javnosti, saj so ga v veliki meri ustvarjali sami. Ozračje, ki je vladalo na mitingih »resnice« in v času »antibirokratske revolucije«, je bilo na straneh časnika opisano kot veliki in zgodovinski trenutki srbskega naroda, ki bodo zapisani v večnost.

Identifikacija propagandista, sestava propagandne organizacije:

propagandno dejavnost običajno izvaja organizacija, ki ima močno vodstvo in je centralizirano ustrojena, z jasno hierarhično strukturo. Ta organizacija je po zgradbi in načinu delovanja podobna drugim velikim organizacijam.

Ciljno občinstvo

Za vsako propagandno organizacijo je ključno, da doseže ustrezen odziv občinstva, pri čemer so komunikacijska dejanja učinkovitejša, če izražajo obstoječa mnenja, prepričanja in nagnjenja.

Iz analize pisanj v Politikini rubriki Odmevi in odzivi bo razvidno, da so mnogi naslovi pisem ali prispevkov postali tudi parole v širši javnosti, kar dokazuje, da je rubrika dosegla želeni odziv javnosti.

Tehnike, ki jih mediji uporabljajo, različne specialne tehnike

Propagandist šele po definiranju ciljev določi tudi sredstva propagande. Sredstva so zelo različna, k njim lahko prištevamo: televizijo, radio, časnike, letake, posterje, knjige, telefon, faks, film, glasbo, poezijo, govore (prav tam, str. 219). K temu bi lahko dodali, da so najbolj učinkoviti množični mediji, ki jih bere, posluša ali gleda ne samo zavestno, ampak tudi širše občinstvo. Na tem mestu navajam le nekatere najbolj značilne tehnike, in sicer: rutinske laži, ko gre za vztrajno ponavljanje nekaterih neresnic ali izkrivljenih dejstev, dokler v javnosti, ki je cilj delovanja propagandista, ne začnejo delovati kot »resnica«. Torej, z vztrajnim ponavljanjem laži se doseže učinek, da ta laž v javnosti sčasoma postane splošno sprejeta »resnica«.

Kot eden najočitnejših primerov te vrste propagande velja objava humoreske *Vojko in Savle* v Politiki na začetku leta 1987. Velja omeniti še podtikanje »novice«, da je eden vidnejših vodij srbske opozicije Vuk Drašković politični somišljenik nove hrvaške oblasti pod vodstvom Franja Tuđmana in albanskega politika, voditelja Rugove, ter v navezavi z njima »razbija« enotni srbski narod.

Kot tehniko propagandnega delovanja naj še omenim specifično uporabo jezika, ki je običajno dramatičen, čustven, poln pretiravanj in povezavo med besedilom in sliko. V Politiki je bil izrazito opazen jezik in novinarski slog, v katerem so bili naslovi prispevkov pogosto parole z različnih mitingov, polne vzhičenosti in navdušenja, kot na primer: »Vstala je Srbija«, »Narod pozna resnico«, »Narod je razumel narod«, »Gremo na Kosovo«. Na straneh Politike so bili Srbi opisani kot dober, časten, pravičen, nedolžen, »nebeški« narod, medtem ko so bili recimo Albanci predstavljeni kot posiljevalci, razbojniki in separatisti.

Povezava med besedilom in sliko se je izražala s prevlado slik z velikih mitingov in zborovanj, ki so potrjevale poročila o množični udeležbi, ter slike Slobodana Miloševića pri opravljanju njegovih predsedniških zadolžitev (sestanki, obiski na terenu, srečevanje z delegacijami, množica ljudi in Milošević, ki jih nagovarja), ki so utrjevale njegovo moč.

Protipropaganda

Gre za odziv medijev ene od sprtih strani na poročanje druge strani, kjer se poročanje drugih medijev obravnava kot širjenje laži, izmišljotin, velikokrat v kontekstu teorije zarot proti nekemu narodu. Protipropaganda lahko postane tako razširjena kot propaganda, zato je za občinstvo pomembno, ali dojemamo, da protipropaganda obstaja kot nasprotje propagande. Pogosto tako propaganda kot protipropaganda obstajata ločeno od prevladujoče miselnosti in vrednotenja ciljnega občinstva (prav tam, str. 227).

V Politiki so napadali medije iz drugih republik, ki naj bi bili pod nadzorom »nacionalističnih« republiških vodstev, za interesi Slovenije in Hrvaške po odcepitvi od Jugoslavije pa naj bi stali interesi Vatikana in Nemčije kot znanih sovražnikov pravoslavne vere in srbskega naroda.

3.4 Nacionalizem in politična homogenizacija

Za analizo pisanja časnika Politika v 80. letih je pomembno tudi vprašanje nacionalizma kot družbenega, političnega in kulturnega gibanja, ki na različno lahko bistveno vpliva na družbo tistega časa, med drugim tudi na način pisanja medijev.

Smith nacionalizem definira kot »ideološko gibanje za doseganje in ohranjanje samostojnosti, enotnosti in identitete prebivalcev, ki po mnenju nekaterih njenih članov tvorijo dejanski ali potencialni narod (Smith, 2005: 19). Smith se zaveda, da je definicija koncepta »narod« vprašljiva. Eno od možnosti za razjasnitev tolmačenja koncepta »narod« vidi v okviru nacionalistične ideologije. Smith pravi: »Tak nacionalizem poudarja ljudska čustva, ki jih poraja ideja naroda: v tem ideološkem diskurzu je narod občutena in doživeta skupnost, vedenjska in v enaki meri domišljajska kategorija in od pripadnikov zahteva določena dejanja« (Smith, 2005: 21). Za nacionalistične ideologije Smith trdi, da »imajo dobro

definirane cilje kolektivne samovlade, teritorialne združitve in kulturne identitete, pogosto pa tudi jasen političen in kulturni program za doseganje teh ciljev« (Smith, 2005: 35).

Temeljne postavke nacionalizma oziroma njegova »osrednja doktrina« so za Smitha (Smith, 2005: 36):

1. svet je razdeljen na narode in vsak od njih ima svoj značaj, svojo zgodovino in usodo;
2. narod je edini vir politične moči;
3. lojalnost narodu presega vse druge lojalnosti;
4. vsak posameznik mora pripadati nekemu narodu, če naj bo svoboden;
5. vsak narod zahteva popolno samoizražanje in avtonomijo;
6. svetovni mir in pravičnost zahtevata svet avtonomnih narodov.

Smith trdi, da »osrednja doktrina zagotavlja logično podlago in gonilno silo različnih nacionalističnih dejavnosti, pa tudi simbolov in ustanov, ki izražajo idejo naroda« (Smith, 2005: 36). Da pa ta doktrina ne velja vedno za delovanje nacionalistov, se pokaže v prvi postavki, saj so v zgodovini pogosti primeri, ko nekateri »zanikajo samoizražanje, avtonomijo in celo značaj drugih narodov, kadar to ustreza njihovim interesom ali domnevnim interesom njihovega naroda« (Smith, 2005: 37).

Smith tudi trdi, da »osrednja doktrina nacionalizma ponuja le širok in abstrakten okvir; napolniti ga je treba z najrazličnejšimi drugotnimi koncepti in posebnimi pojmi, specifičnimi za vsako nacionalno skupnost. Prav zato nacionalizem pogosto 'naseljuje' druge ideologije in sisteme prepričanj ter usmerja njihove ideale in politike k nacionalističnim ciljem, kot se je zgodilo z nacionalnimi komunizmi poststalinistične dobe« (Smith, 2005: 38).

Temeljni ideali, ki napajajo ideološko gibanje nacionalizma, so po Smithu nacionalna avtonomnost, nacionalna enotnost in nacionalna identiteta (Smith, 2005: 39).

Nacionalna avtonomnost je bistveni element osnovne doktrine, ki pravi, da vsak narod zahteva popolno samoizražanje in avtonomnost. »Nacionalističen ideal avtonomije ima številne plati. Etimologija implicira, da lahko avtonomija v generičnem smislu pomeni samourejanje, obstoj lastnih notranjih zakonov ali ritmov, poslušanje izključno lastnega notranjega glasu brez vsake zunanje prisile« (Smith, 2005: 39).

V primeru Srbije konec 80. let 20. stoletja je bil najpomembnejši ideal nacionalne enotnosti. Smith pravi, da je »ozemeljska enotnost le prvi korak k dosti pomembnejšemu družbenemu in

kulturnem zedinjenju pripadnikov naroda« (Smith, 2005: 41). Nacionalistični ideal nacionalne enotnosti si ne prizadeva za splošno in totalno uniformnost pripadnikov naroda. »Nacionalist ne pravi, naj bi bili posamezni člani enaki, temveč le, da naj bi čutili intenzivno solidarnostno vez in naj bi torej delovali skladno v vseh zadevah, ki so nacionalnega pomena« (Smith, 2005: 41).

Pri idealu nacionalne identitete pa Smith pravi, da je »naloga nacionalistov, da ponovno odkrijejo enkraten kulturni genij naroda in ljudstvu vrnejo njegovo avtentično kulturno identiteto. To poudarjanje nacionalne individualnosti pomaga razložiti, zakaj nacionalizme tako pogosto spremljajo in podžigajo prizadevanja intelektualcev, ki se skušajo dokopati do narodovih 'korenin' in narodovega 'značaja' s pomočjo ved, kot so zgodovina, arheologija, antropologija, sociologija, lingvistika in folklor« (Smith, 2005: 42-43).

Če povzamemo Smitha, nacionalizma ne smemo razumeti le kot politične ideologije, temveč kot politizirano obliko kulture. Tako imenovani svetovni mir in pravičnost zahtevata svet avtonomnih narodov.

Smith trdi, da »osrednja doktrina zagotavlja logično podlago in gonilno silo različnih nacionalističnih dejavnosti, pa tudi simbolov in ustanov, ki izražajo idejo naroda« (Smith, 2005: 36). Da pa ta doktrina ne velja vedno v delovanju nacionalistov, se pokaže v prvi postavki, saj so v zgodovini pogosti primeri, da posamezniki »zanikajo samoizražanje, avtonomijo in celo značaj drugih narodov, kadar to ustreza njihovim interesom ali domnevnim interesom njihovega naroda« (Smith, 2005: 37).

Smith tudi trdi, da »osrednja doktrina nacionalizma ponuja le širok in abstrakten okvir; napolniti ga je treba z najrazličnejšimi drugotnimi koncepti in posebnimi pojmi, specifičnimi za vsako nacionalno skupnost. Prav zato nacionalizem pogosto 'naseljuje' druge ideologije in sisteme prepričanj ter usmerja njihove ideale in politike k nacionalističnim ciljem, kot se je zgodilo z 'nacionalnimi komunizmi' poststalinistične dobe« (Smith, 2005: 38).

Če povzamemo Smitha, nacionalizma ne smemo razumeti le kot politično ideologijo, temveč kot politizirano obliko kulture. Tako imenovani sveti temelji narodov so ključ do razumevanja nacionalnih identitet in s tem ohranjanja narodov. Smithu se taka trditev zdi paradoksalna »saj konec koncev živimo – vsaj na Zahodu – v posvetni dobi, v kateri so materialne vrednote in preference spodnesle občutek za sveto in odpravile starodavna verovanja v transcendentalne

vrednote« (Smith, 2005: 175). A kljub temu da starodavna verovanja, občutek za sveto in »stare« vrednote danes niso več v ospredju, sveti temelji naroda niso izginili, temveč so se pod pritiskom posvetnega racionalizma prilagodili družbenim in političnim spremembam.

Štirje temeljne kategorije naroda (skupnost, ozemlje, zgodovina in usoda), ki so v preteklosti veljali za »svete«, so po Smithovem mnenju deloma prisotni še danes, so se postopno preoblikovali (nekatero vidike teh »svetih« temeljev so namreč sčasoma problematizirali) v nekaj, o čemer naj bi, v nasprotju s »svetimi« temelji, dvomili le redki. Smith to označi s terminom »svete lastnosti« naroda oziroma temeljne lastnosti naroda. Te lastnosti so (Smith, 2005: 177-178):

1. prepričanje o etnični izbranosti, ideji naroda kot izbranega ljudstva, ki mu je zaupano posebno poslanstvo ali ima izključno zavezo z božanstvom;
2. navezanost na sveto ozemlje, predniško domovino, ki jo posvečajo svetniki, junaki in modreci, pa tudi grobovi in spomeniki prednikov;
3. skupni spomin na »zlato dobo« kot vrhunec narodove etnozgodovine, dobe materialnega in/ali duhovnega in umetniškega sijaja;
4. kult »slavnih mrtvih« in njihovega junaškega samožrtvovanja v korist naroda in njegove usode.

Smith hkrati poudari, da niso vse svete lastnosti enako prisotne pri vseh narodih. A v primeru srbskega naroda so povezave zelo očitne. Tako so bila prepričanja, da so bili Srbi prvo izbrano ljudstvo za ustavitev širjenja osmanskih Turkov po Evropi (bitka na Kosovem polju leta 1389), območje Kosova kot zibelke srbstva (sveto ozemlje), Srbija v času vladavine Nemanjićev (»zlata doba«) in car Lazar (kot kult »slavnih mrtvih«), močno prisotna v srbskem tisku, umetnosti, literaturi in na sploh v srbski družbi konec 80. in v začetku 90. let 20. stoletja.

Čeprav sega zasnova teh prepričanj že v predmoderno dobo, v kateri so tudi nastali, so postali temelj, na katerem so gradili nacionalisti, ki so ta prepričanja izbirali in prilagajali lastnim političnim ciljem.

Smith pravi tudi: »V posameznih nacionalizmih in določenih zgodovinskih trenutkih stopi v ospredje eden ali drugi od teh treh idealov (avtonomija, enotnost in identiteta) ... Toda na splošno in sčasoma lahko pričakujemo, da bodo ideološka gibanja nacionalizma težila k temu, da dosežejo polno izraženost vseh treh nacionalnih idealov« (Smith, 2005: 43).

Posebej je treba razložiti še pojem nacionalnega dostojanstva, ki postane v celotni srbski družbi eno ključnih gesel konec 80. let in ga nenehno ponavljajo tako vladajoče oblasti, novinarji in komentatorji v večini srbskega tiska in tudi avtorji pisem v Politikini rubriki Odmevi in odzivi. Smith opozori, da pojem nacionalnega dostojanstva ni enoznačen, kot se sprva morebiti zdi. Pravi, da je treba to dostojanstvo »ponovno odkriti«, in sicer kot »pravo vrednost«, zakrito z zunanjimi popačenji, katere cilj je poiskati to notranjo vrednost in uresničiti dostojanstvo avtentične biti (Smith, 2005: 45). Ali konkretnije: »Tako stališče ščiti notranje dostojanstvo ponižanih in obljublja preobrat statusov, s katerimi bodo zatirani in marginalizirani spet dosegli svojo nekdanjo veličino ...« (Smith, 2005: 45).

Obdobje konec 80. let je začrtalo pot delovanja srbskega nacionalizma tudi za naslednje desetletje in še dlje. V tem času je prišlo do množične obnove nacionalnih mitov in prepričanj, da so Srbi kot narod žrtev zgodovine in drugih. Začetki takega prepričanja vodijo vse od boja Srbov na Kosovem polju leta 1389 pa prek večstoletne osmanske oblasti nad njimi do genocida, ki so ga nad Srbi izvajali hrvaški ustaši v drugi svetovni vojni, in do antisrbske Titove Jugoslavije (Jansen, 2005: 16).

Nacionalisti so bili sposobni ponuditi svoje recepte za krizo identitete Srbije. Kot najboljše sredstvo za pridobivanje javnosti in utrjevanje lastnega političnega položaja se je »ponudil« na novo oživljeni srbski nacionalizem. Ta je vseboval vsaj štiri ključne elemente. To so frustriranost zaradi sanj o »véliki Srbiji«, avtoritarna in centralistično unitarna družbena ureditev in država, prednost kolektivnega v odnosu do individualnega v družbeni zavesti (iskanje vodje, spoštovanje vsake oblasti) in prevlada mitskega nad racionalnim v zgodovinski zavesti naroda (Marković, 2005: 141). Tako pod okriljem Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU) v sredini 80. let pod vodilnimi srbskimi intelektualci nastane nov srbski nacionalni program z naslovom Memorandum o srbskem nacionalnem vprašanju.

Ena ključnih točk delovanja na novo definiranega srbskega nacionalizma je bila vzpostavljanje srbske nacionalne identitete kot središča delovanja, kot končni cilj pa je sledil interesom obrambe in popolne realizacije srbskih nacionalnih interesov. V sklopu doseganja teh ciljev »je nacionalistična ideologija v Srbiji krizo v jugoslovanski družbi nenehno tolmačila skozi nacionalizem in jo predstavljala kot nacionalni konflikt, ne gleda na to, ali je šlo za konflikt, ki ga je srbska oblast ustvarjala sama, ali za konflikt, ki je že obstajal, ali pa konflikt, ki so ga ustvarjale druge republiške politične elite« (Skopljanec-Brunner, N., 1999: 175).

Vzporedno z vzpostavljanjem nove nacionalistične matrice v srbski družbi je potekal tudi proces njene medijske legitimizacije. Na novo ustvarjen nacionalizem v Srbiji, ki je postal *modus vivendi* srbske vladajoče partijske elite, se je prek popolnega osvajanja srbskega medijskega prostora (najprej s prevzemanjem popolnega nadzora nad informativno in uredniško politiko dnevnega časnika Politika) infiltriral v celotni javni prostor Srbije, kar je oblasti služilo za pridobivanje srbskega naroda na svojo stran pri doseganju ciljev njene začrtane politike in uresničevanja načrtov.

Mediji v Srbiji so podajali tako interpretacijo dogodkov (predvsem v obdobju 1988–1991), da so posredno in neposredno spodbujali k homogenizaciji srbskega naroda s ciljem slediti politiki vladajoče elite, katere voditelj je bil Slobodan Milošević. Politična homogenizacija naroda je v medijih potekala v teh štirih smereh (Branković, S., 1999:215):

1. na simbolni ravni, predvsem s pojavljanjem novega jezika in govora;
2. na politični ravni kot neposredni klic k enotnosti, to je kot poziv, da se sledi strategiji homogenizacije;
3. na politični ravni kot poziv narodu, naj bojkotira in zavrže alternativne politične strategije;
4. na zgodovinski ravni; namera, da se legitimizacija aktualne oblasti utemelji s predstavo o njeni novi zgodovinski misiji.

Jezik in govor: glavni predmet političnih razprav in s tem tudi osnovni predmet medijskega poročanja postanejo jugoslovanske nacionalne skupine in njihovi medsebojni odnosi. Strategija homogenizacije se je na tej ravni izvajala tako, da je iz javnega govora postopno izginjala v preteklosti negovana kultura zmerne govora o nacionalnih temah in strogega ločevanja med, na eni strani, pripadnikov naroda, kot so Srb, Albanec in Slovenec, in na drugi strani posamičnih pojavov in skupin znotraj teh širših socialnih skupin. Namesto tega je bilo v novem političnem govoru vse več zatekanja k generalizacijam. Ta nova medijska praksa se je kazala na dva načina:

- (a) ni več razlike med manjšimi deli naroda (radikalne skupine, ekstremni posamezniki, politične elite) in narodom kot celoto. Obnašanje, delovanje in postopki prvih se pripisujejo celotnemu narodu. Dobri in plemeniti postopki se pripisujejo svojemu narodu, negativni pa so rezervirani za konkurenčni narod;

- (b) druga smer generalizacije temelji na pripisovanju enoznačnih (po splošnem pravilu pretiranih) lastnosti enemu ali drugemu narodu. Tudi tukaj velja pravilo o pripisovanju pozitivnih lastnosti svojemu in negativnih nasprotnemu narodu.

Enotnost kot pogoj za obstanek: drugi vidik izvajanja homogenizacije, ki jo uporabljajo režimski mediji, je poziv k enotnosti. Poudarjanje enotnosti lastnega naroda kot usodno vprašanje za njegov obstanek je potekalo v dveh smereh:

- (a) kot predstavljanje kulturne, politične in fizične ogroženosti naroda;
- (b) kot neposreden poziv k narodni enotnosti, ki je v taki situaciji (točka a) edina rešitev.

Za doseg tega namena se uporabljajo kataklizmični opisi in naracije v režimskih medijih o nacionalni ogroženosti kot argument in opravičevanje za to, kar je vodilo in končni cilj celotne propagandne operacije: politični poziv k narodni enotnosti.

Zavračanje alternativnih političnih strategij: vsako strategijo, ki ni v skladu s cilji vodilne politike, je treba diskreditirati z vsemi sredstvi in metodami, ki so na voljo. Vprašanja političnega pluralizma, etnična strpnost in prihodnost gospodarskega razvoja so lahko primeri alternativnih strategij, ki če niso v popolnem skladju s srbsko partijsko elito in njihovimi interesi, v režimskih medijih hitro začnejo veljati za destruktivne in sovražne.

Mitološka (zgodovinska) smer homogenizacije: narod se ne definira samo kot celota njenih še živečih pripadnikov, ampak kot mitska, metafizična etnija, ki sega globoko v zgodovinsko preteklost.

Proces politične homogenizacije v časniku Politika in predvsem v rubriki pisem bralcev Odmevi in odzivi bo predstavljen v posebni točki pri analizi prispevkov iz rubrike.

4 PISANJE ČASNIKA POLITIKA

4.1 Časnik Politika

Dnevni časnik Politika je začel izhajati 25. januarja 1904. Od njegovih začetkov pa do podržavljenja lastnine po koncu druge svetovne vojne je bil v lasti družine Ribnikar. Od leta 1973, ob veliki čistki srbskih liberalcev na vodilnih mestih tako srbske družbe kot dela novinarjev in vodstva Politike, je bila Politika uradno v lasti Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva. S tem se je začela tudi neposredna odvisnost kadrovske politike od aktualnih potreb vladajočih garnitur. Politika je bila, zahvaljujoč ugledu in tradiciji kot tudi nadarjenim novinarjem, ki so zanjo pisali, ključni tiskani medij ne samo v Srbiji, ampak tudi v takratni celotni Jugoslaviji.

»Politika, nekoč najuglednejši dnevnik na Balkanu, ki je odseval intelektualno vitalnost in svetovljanski duh nekdanjega Beograda ter bil odprt tudi za širšo jugoslovansko razpravo, je bila desetletja obstoja časnik z največjim ugledom v regiji. Med vsemi dnevniki na Balkanu je imela največjo in najboljšo mrežo dopisnikov po vsem svetu, najbolj informativne, čeprav poudarjeno domoljubne športne strani, najboljše kulturne strani s posebno prilogo ob koncu tedna, namenjeno književnosti in umetnosti. Ob tem časniku so odraščale generacije in Politiki je tudi v najhujših letih komunistične enopartijske vladavine uspelo ohranjati določeno raven samospoštovanja« (Kurspahić, 2010: 59-60). Kurspahićevo trditev je potrebno podati v zgodovinski okvir, saj je bil časnik Politika že po koncu Druge svetovne vojne in nato še po odstopu Nikezićevega srbskega partijskega vodstva leta 1972 na udaru takratne oblasti, ki je v časniku prevzela ali utrdila nadzor nad njim. Kurspahićevo trditev o ohranjanju določene ravni samospoštovanja razumem v smislu ohranjanja profesionalnih novinarskih standardov zaposlenih novinarjev in konstantne ravni kvalitete časnika.

Skozi celotno 20. Stoletje je časnik Politika dajala osnovi ton celotnemu srbskemu tisku. Vpliv tradicije ter istovetenje srbske kulture in naroda s Politiko sta bila v srbskem prostoru močna, saj tako trdnih navez med glavnim tiskanim medijem v državi in njenimi prebivalci ni bilo mogoče najti skoraj nikjer drugje. Publicist Slavoljub Đukić to opiše tako: »Tradicionalni vpliv in poistovetenje srbske kulture in Srbov z časnikom »Politika« nima ne »Vjesnik« na Hrvaškem ne »Delo« v Sloveniji. Nima ga tudi »Times« v Angliji, »Mond« v Franciji kot tudi ne »New York Times« v Ameriki«. (Đukić, Vreme, št. 7: 10) Politika je vse

do sredine 80. let veljala za prvo damo srbskega tiska. Kar je pisalo na straneh Politike, temu se je preprosto verjelo.

Razkroj moralnega in profesionalnega ugleda Politike se je začel, ko se je na njenih straneh (18. januarja 1987) pojavila »humoreska« z naslovom *Vojko in Savle*, v kateri je avtor na zelo cenen način blatil akademika dr. Gojka Nikoliša. Ta skrajno osebni napad je bil razumljen kot poskus ustrahovanja in utišanja vseh tistih, ki bi si drznili javno oporekati partijskemu monopolu nad resnico in močjo (Kurspahić 2010: 60). Napad je bil povezan tudi z Memorandumom Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU), javno dostopnimi deli Memuranduma, ki so bili v srbskem tisku, predvsem v Politiki ostro napadeni kot nacionalistični program za rušenje tedanje Jugoslavije. Zaradi javnega zgražanja, in ker so se ugledni intelektualci odločno postavili v bran spoštovanemu akademiku, je več mesecev potekala preiskava o avtorstvu in nastanku »humoreske«, vendar prava resnica nikoli ni prišla na dan.

Kakor koli, na straneh Politike je šlo za močan upad profesionalnih standardov. Zahvaljujoč servilnosti glavnih urednikov so močne sile od zunaj začele urejati časnik brez trohice spoštovanja do temeljnih novinarskih norm (Kurspahić, 2010: 60). Politika je izgubila zaupanje bralcev, saj je niso več samoumevno obravnavali za verodostojno in profesionalno glasilo. Z današnje perspektive je mogoče trditi, da je bila objava »humoreske« samo uvod v obračunavanje najvišjih partijskih funkcionarjev Srbije, Miloševića in Stambolića, ki se je zgodilo na 8. seji CK ZK Srbije septembra 1987.

Kot direktor časopisne hiše Politika in glavni urednik časnika Politika Minović je začel čiščenje in rekonstrukcijo časnika Politika z odpuščanjem in šikaniranjem neposlušnih novinarjev, ki niso hoteli biti zgolj izvrševalci Miloševićeve politike. Profesionalni novinarji, ki so ostali, pa so bili odrinjeni na obrobje ter niso imeli možnosti vplivati na vsebino in videz časnika. Minović je Politiko spremenil v poligon za politična obračunavanja, pri katerih obdolženec ni imel možnosti za pravično obrambo. Politika je opustila načela objektivnega poročanja kot glavne zaveze bralstvu in začela izgubljati profesionalno avtonomijo v imenu diktata »narodove volje«.

»Politika je navdušeno sprejela agitatorsko – propagandno vlogo in državljane, svoje bralce, pripravljala ne na to, da bi sami razmišljali o vsem in vsakem, temveč na to, da bi nekritično služili »višjemu nacionalnemu interesu«. Natančneje, Politika je s tem, da se ni potrudila zagotoviti objektivnih in neodvisnih informacij, sprejela lastno profesionalno kapitulacijo. Še

huje, vodstvo Politike je z zavajajočim žarom nacionalistične vročice ponujalo še več agresivne ideologije, kolikor se je od njega pričakovalo; postajali niso samo vzorni privrženci, temveč tudi propagandni aktivisti [...] Skoraj vse strani političnih novic so bile prežete z nebrzdanimi izbruhi poceni psevdodomoljuba, šovinizma in nenadzorovanega političnega trača, pa tudi slepega sovraštva do Albancev, Hrvatov, Muslimanov, Slovencev, Makedoncev [...] in srbskih izdajalcev« (Nenadović, 1996: 607).

4.2 Uporaba retoričnih sredstev v časniku Politika

V tem poglavju bo poudarek na retoričnih sredstvih, ki se zlorablajo za medijsko manipulacijo in ustvarjanje situacije, v kateri je svoboda govora mišljena kot sopomenka za svobodo izražanja sovraštva do nesrbskih narodov (Tadić, 2011). Od konca 80. let so srbski mediji razvili in začeli uporabljati posebne metafore, simbole, skovanke, ki so v precejšnji meri pripomogli k ustvarjanju prevladujočega šovinističnega diskurza. Prvi del analize se nanaša na uporabo najpogostejših metafor in stereotipov, (neo)tradicionalizma in klišejev, ki so jih uporabljali za ustvarjanje slike o nezmotljivosti srbskega naroda in negativnih stereotipov o pripadnikih drugih narodov.

Stereotipi in metafore o drugih narodih Jugoslavije, v glavnem skovanke, so se široko uporabljali in tako postali del vsakdanje govornice večine prebivalstva Srbije. Primera, kot sta »genocidni Hrvati« in »ustaši«, služita namenu generalizacije, saj se ni delala razlika med manjšim delom naroda (radikalna skupina) in narodom kot celoto (večji del hrvaškega naroda se je bojeval na partizanski strani v drugi svetovni vojni). Tudi oznaki »tuđmanovci« in »hadezejevci« sta sledili strategiji generalizacije, saj sta postali splošno sprejeti izraz za hrvaški narod, čeprav se celoten hrvaški narod ni identificiral z Franjom Tuđmanom in njegovo stranko. V času priprave vojne na Hrvaškem je pogost tudi izraz »HDZ bojevniki« za hrvaško policijo (vsi pripadniki hrvaške policije niso bili člani stranke HDZ), kar je bila prav tako neka vrste manipulacija prek skovank. Bistvo teh in drugih skovank je bilo zamegliti njihov natančen pomen in uporabiti generalizacijo za sovražni narod, ki se mu pripišejo enoznačne, predvsem negativne lastnosti.

Tudi beseda Šiptar za pripadnike albanskega naroda se zamenja z izrazom »pošteni Albanec«, da bi se ločevalo med poštenimi, primernimi posamezniki albanske narodnosti in preostalim albanskim prebivalstvom. »Pošteni Albanec« je podpiral politiko srbskega vodstva in Slobodana Miloševića. Na množičnih zborovanjih po Srbiji so imeli »pošteni Albanci« tudi

govore in s tem služili utvari, da ne gre samo za enonacionalne mitinge. Ti govorniki so bili tudi primerni kandidati za poznejšo zamenjavo albanskih partijskih funkcionarjev na Kosovu.

Številnim tradicionalizmi in neotradicionalizmi (iz bližnje preteklosti) so se zaradi upravičevanja aktualne politike uporabljali čedalje pogosteje. »Srbske Atene«, »zibelka srbstva«, »svete kosti« so besedne zveze, ki se uporabljajo za opisovanje razmer na Kosovu, s pozivanjem k preteklosti pa so legitimizirale vojaške in policijske akcije.

Besede, kot so »ognjišče«, »prisilno izseljevanje«, »pogromi«, »ustašoidno«, »desrbizacija«, so se uporabljale za opisovanje položaja Srbov na Hrvaškem. Značilno je bilo tudi enačenje hrvaških zahtev po neodvisnosti z namero za ustvarjanje nove neodvisne hrvaške države (Neodvisna država Hrvaška – NDH). Za to se je uporabljala skovanka »Endehazija« kot ime za Hrvaško po osamosvojitvi. Zelo pogosta uporaba besede »ognjišče« pa je bila v funkciji ustvarjanja čustvenega odziva pri bralcih in videza upravičene uporabe sile.

Tudi številni klišeji so bili precej pogosti, na primer »separatisti«, »kontrarevolucija«, »razbijalci Jugoslavije«, »izdajalci«, »agresija«, »satanizacija Srbov«, in so igrali vlogo poenostavljanja zapletenih političnih in družbenih razmer. Pritiski iz tujine so se tolmačili kot »poskus rušenja teritorialne integritete Srbije«. Mediji so z lahkoto uporabljali številne termine s področja mednarodnega prava in si s tem nadeli masko profesionalnega poročanja. S poljubno uporabo teh terminov se je vedno ustvarjal privid ustreznega srbskega delovanja in dvoličnih kriterijev Zahoda.

Navedeni primeri stereotipov, skovank, klišejev in tradicionalizma so vsi stremeli za enakimi cilji. Prvi med njimi je bil ustvariti iracionalen strah pri delu jugoslovanskega prebivalstva pred »drugimi«. V umetni delitvi na »nas« in »njih« so funkcijo »drugega« opravljali, odvisno od konteksta, Hrvati, Albanci, bošnjaški Muslimani, Zahod, srbski izdajalci ... Drugi cilj je bil ustvarjanje »kulta žrtve«, slike o stoletni potlačeni srbskega naroda, ki je dočakal trenutek osvoboditve. Jugoslavija je bila predstavljena kot ječa srbskega naroda, z njenim razpadom pa naj bi prišlo do preporoda srbskega naroda. Oba cilja sta se uresničevala s selektivnim sklicevanjem na preteklost in s povzdigovanjem posameznih zgodovinskih dogodkov in osebnosti.

Po tej krajši analizi retoričnih sredstev v letih razpadanja Jugoslavije je jasno, da je retorika odigrala tudi pomembno vlogo pri pripravi in izvedbi načrtov srbskih nacionalnih voditeljev. Cilj predstavitve uporabljenih retoričnih sredstev je bil pokazati moč jezikovne manipulacije

pri konstruktu družbene realnosti in, nasprotno, kako velik je lahko vpliv jezika na prirejanje realnosti. Oba procesa se dopolnjujeta in podpirata. Velja poudariti, da so v času razpadanja Jugoslavije ustvarjeni lažni stereotipi o nekdanjih jugoslovanskih narodih in Jugoslaviji ostali v zavesti tudi večine danes samostojne Srbije. Ideologija nacionalizma je ustvarjala jezikovne konstrukte in v javni diskurz uvedla posebno besedišče. Retorična sredstva, uporabljena na straneh rubrike Odmevi in odzivi, so nadvse zanimiva. Glede na tipologijo nam omogočajo identificiranje posameznih strategij. Ta retorična sredstva so:

- ključni simboli: svoboda, dostojanstvo, osvoboditev, patriotizem, narod, domovina itd.;
- metafore: srbske Atene, kosovska drama, zibelka srbstva, svete kosti, divje horde, Tantalove muke, neoboroženi otroci, na pogoriščih, agentura, teroristi, satanizacija, antisocialistična politika
- negativni stereotipi: iredentisti, kontrarevolucija, separatisti vseh barv, razbijalci Jugoslavije;
- pozitivni stereotipi: pošteni Albanec nasproti izdajalcu
- skovanke: avtonomisti, srbofobija, desrbizacija, ustašoidno, genocidno, »ustašluk«;
- tradicionalizmi: ognjišče, dom, domovina, junaštvo, otročad, begunci, Šiptarji, arnavti, ravbarstvo, kraj nesreče (»mesto stradanja«);
- stereotipi: premeteni Janezi, zahrbtni Šiptarji, genocidni Hrvatje, versajska, avnojska, brionska Jugoslavija;
- sposojenke iz tujih jezikov: falangisti, črnosrajčniki, psi vojne, dežela, demokracija, armada;
- etiketiranje: pošastno, zverinsko, krvoločno;
- skovanke: janšisti, tuđmanovci, hadezejevci, zengovci (Dokumenti, 62).

4.3 Nastanek rubrike Odmevi in odzivi

Za prevzem vloge »ideološkega biča« v srbski javnosti se je moral časnik Politika tudi notranje drastično spremeniti. Spremembe, ki so sprva potekale na uredniškem področju, so popolnoma spremenile dotedanji ugled in vlogo Politike v javnem življenju tedanje Jugoslavije.

»Očiten proces začetka kampanje Miloševićevega nacionalsocialističnega populističnega gibanja v srbskih medijih se je zgodil v sredini leta 1988, ko se je odločil, da bo časnik Politiko uporabil v mnogo večjem in bolj umazanem obračunu z nasprotniki v Srbiji in tedanji

Jugoslaviji« (Marović, 2002: 232). S to gonjo je imel namen utrditi svojo absolutistično oblast na celotnem ozemlju Srbije in dokončno uresničiti program iz 19. stoletja o skupni državi vseh pripadnikov srbske narodnosti na ozemlju tedanje Jugoslavije.

Za doseg tega cilja je bila izbrana stara in priljubljena novinarska rubrika na straneh Politike Med nami (*Među nama*), v kateri so bralci časnika objavljali svoja opažanja, predloge in kritike o temah iz njihovega vsakdanjega življenja. V rubriki so se njeni pisci v bistvenem ukvarjali z vprašanji vsakdanjika prebivalcev in si niso zastavljali večjih političnih ali družbenih vprašanj.

Pisma bralcev lahko definiramo kot obliko javnega izražanja mnenja bralcev (tiskanega) medija v pisni obliki o mnenju ali prikazu, objavljenem v kakem članku ali pismu bralke/bralca v tem mediju. Pisma bralcev so novinarska rubrika v dnevnikih, tednikih, revijah z raznovrstno vsebino, neenotnega značaja in nesorazmernega obsega, in so vez med bralci in redakcijo medija (Đurić, 2003, povzeto po Mimica, Vučetić, 2008: 14). Pri pismih bralcev tudi ni vedno nujno, da se teme prispevkov bralcev navezujejo na teme iz medija. Lahko gre za različen spekter tem, od kritik delovanja javnih institucij, vključevanja v tekoče polemike v družbi, prikazovanja in populariziranja pozitivnih praks v družbi do konkretnih predlogov za izboljšavo stvari v družbi ali mediju.

V novejših pregledih teorije in zgodovine novinarstva se pisma bralcev kot poseben novinarski (pod)žanr uvrščajo v »državljsko«, »javno« oziroma »participatorno novinarstvo«, katerega prednostna naloga je razviti osnovne demokratične vrednote in svobodo tiska (Mimica, Vučetić, 2008: 14). V zgodovini so znani primeri nedvomne zlorabe pisem bralcev, predvsem v totalitarnih političnih sistemih. V prelomnih in občutljivih trenutkih so oblastno vodeni časniki v totalitarnih režimih, ki so se naslanjali na resnično ali fiktivno podporo »naroda« ali »družbenega razreda«, v pismih bralcev našli priročno sredstvo za pripravo in/ali naknadno upravičevanje velikih ideoloških preobratov, pregona in uničenja notranjih sovražnikov ter za napovedovanje zunanjih vojn. Pisma bralcev so postala ključni del skrbno režirane natančne in pogosto histerične množične časopisne gonje za doseganje zastavljenih ciljev vladajočega režima (Mimica, Vučetić, 2008: 14). Tudi v demokratičnih ureditvah po Evropi je bilo časnikarstvo v različnih obdobjih zgodovine podvrženo najrazličnejšim manipulacijam v rubrikah pisem bralcev.

Kot rečeno, je v časniku Politika desetletja funkcijo dvosmerne komunikacije med uredništvom in bralstvom opravljala politično in ideološko nevtralna rubrika Med nami. Julija

1988 pa je rubrika dobila novo podobo. Brez kakršne koli uredniške napovedi ali poziva bralcem, naj v komunikaciji z uredništvom opustijo dotedanje politično nevtralne teme in se odločneje angažirajo pri komentiranju »visoke politike«, je tradicionalna rubrika doživela temeljito preobrazbo (Mimica, Vučetić, 2008: 14). Najprej se je ob standardnem imenu rubrike pojavil še naslov Odzivi (*Reagovanja*), po vrsti kombinacij imen pa se je konec avgusta (27. avgusta 1988) uveljavilo končno ime rubrike Odmevi in odzivi.

»Opuščanje načel objektivnega obveščanja kot primarne zaveze do bralstva oziroma nevtralizacije Politikine profesionalne avtonomije v imenu »narodove« volje je dobilo neustavljivi pospešek z uvajanjem rubrike Odmevi in odzivi« (Nenadović, 1996: 587). Na prvi pogled je ta uredniška »rekonstrukcija« delovala nedolžno, a se je ta vtis kaj hitro razblinil, saj je rubrika postala nosilka pamfletske, psevdopatriotske in šovinistične ofenzive ne samo zoper politične nasprotnike v Srbiji, ampak tudi zoper celotne narode zunaj nje. (Nenadović, 1996: 587).

Če je za staro rubriko Med nami še veljalo, da je bilo določeno največje dovoljeno število besednih znakov, ki so jih lahko avtorji uporabili v svojih prispevkih, v na novo poimenovani rubriki Odmevi in odzivi te omejitve ni bilo več, zato so se med obstojem rubrike (od julija 1988 do marca 1991) pojavljali različno dolgi prispevki, ki so skupaj zavzemali od ene pa vse do štirih strani časnika Politika. Druga, še bolj ključna novost pa je bila opustitev uredniške prakse, da morajo pošiljatelji prispevkov pod svojim imenom pripisati še številko osebne izkaznice in naslov stalnega prebivališča. Uredništvo je ta ukrep utemeljevalo z mogočimi zlorabami, kot je prevzemanje lažne identitete. Za nove, »domoljubne namene« to pravilo ni veljalo več. Pojavljati so se začela izmišljena imena in priimki ali zgolj velike začetnice njihovih imen – najpogosteje izmišljene (Marović, 2002: 233). Zaradi tovrstne opustitve profesionalnih novinarskih standardov je tudi v današnjem času težko ugotoviti resnično identiteto prav vseh podpisanih avtorjev prispevkov, ki so v času skoraj treh let obstoja rubrike objavljali na njenih straneh. Težko je tudi določiti natančno število prispevkov, ki so bili resnično poslani uredništvu Politike, saj časnik ni bil dolžan shranjevati vseh prispelih pisem. Prav tako je težko tudi odkriti število prispevkov, ki so jih v uredništvu napisali novinarji in uredniki. Za nov, odgovoren, velik novinarski projekt so bili potrebni tudi novi prostori, v katere se je preselilo uredništvo rubrike v zgradbi časopisne hiše Politika. V njih so se namestili zaupni sodelavci, notranji in zunanji, ki so rubriko širili na vse več strani Politike. Če niso bila napisana v teh prostorih, so »pisma bralcev« avtorji prinašali neposredno h glavnemu uredniku ali njegovemu namestniku, da bi pravi obrazi avtorjev čim bolj ostali

skriti (Marović, 2002: 233). Kot eden redkih javnih dokazov za tovrstne manipulacije je dnevniški zapis Borislava Jovića, predsednika predsedstva SFRJ v letih med 1989 in 1991, v njegovi knjigi *Poslednji dani SFRJ* (Jović, 1995: 173), v kateri zapiše: »Napisal sem serijo treh člankov z naslovom *Resnica o Anteju Markoviću* in jih poslal Slobodanu (Miloševiću). On jih je dal naprej, da se objavijo v Politiki. Članki so bili objavljeni 5., 6. in 7. (avgusta 1990) v nadaljevanjih pod psevdonimom.«

V imenu višjih nacionalnih interesov je bil na straneh rubrike opravljen umazani del poslov pri indoktrinaciji javnega mnenja v Srbiji (Mimica in Vučetić 2008: 7). Rubrika seveda ni bila demokratična, saj je vodstvo Politike odločalo, kaj se bo v tej rubriki objavilo in kaj ne. »V redakciji so naročali in pisali pisma, ki so odredjala smer narodovega razpoloženja, nakar so med vsemi prispelimi odzivi izbrali in z močnimi naslovi ter udarnimi postavitvami na časopisnih straneh v osrednje mesto postavili tiste, ki so ustvarjali vtis najširše narodne podpore« (Kurspahić 2010: 60-61).

4.4 Opis in analiza prispevkov iz rubrike Odmevi in odzivi

V nadaljevanju navajam nekatere prispevke – dele pisem bralcev, ki so bila objavljena v rubriki Odmevi in odzivi. Pisma sem razdelil na posamezne sklope, in sicer: (a) »Avtonomaštvo in antibirokratska revolucija v Vojvodini, (b) »Dogajanje naroda«, (c) Miting bratstva in enotnosti na Ušću, (d) Opis Slobodana Miloševića in novega srbskega vodstva. Večina prispevkov je iz leta 1988, ko je Milošević dejansko začel tudi v in prek javnosti izvajati svoj politični program. Pri analizi besedil si bom pomagal z Brankovićevim opisom medijske politične homogenizacije iz teoretičnega dela naloge, Smithovim konceptom nacionalne ideologije ter z različnimi avtorji, predvsem tistimi, ki so neposredno analizirali takratne dogodke in jih umeščali v širši politični in sociološki kontekst (predvsem v reviji *Mladina* in njeni rubriki *Zlopamtilo*).

Zaradi preglednosti sem pisma bralcev vsebinsko razdelil štiri sklope.

(a) »Avtonomaštvo« in antibirokratska revolucija v Vojvodini

[...] prizadevam si, da bi ustavne spremembe jasno definirale odnose v Federaciji tako, da bo Srbija enakopravna z drugimi federalnimi enotami, pri čemer poseben položaj pokrajin kot konstitutivnih elementov Federacije ne more iti na račun izgube pravic Srbije [...].

Veselin Šanjević, 9. 7. 1988

V prispevku je zaslediti tako poziv k enotnosti («da bo Srbija enakopravna») kot tudi prepričanje, da je Srbija oškodovana («ne morejo biti na račun izgube pravic Srbije»).

[...] »Fevdalci« v Vojvodini se morajo zavedati, da samo teritorialno enotna Republika Srbija lahko reši žgoče probleme [...].

Goran Dragosavljević, profesor geografije, Novi Sad, 13. 7. 1988

Tu je mogoče razbrati uporabo jezika in govora v neobičajnem kontekstu, saj je vojvodinsko vodstvo označeno za »fevdalce«. Neposredno gre tudi za poziv k enotnosti («samo teritorialno enotna Republika Srbija lahko reši naše žgoče probleme»).

[...] Videl in slišal sem parole, prevladovale so: »Skupaj smo močnejši«, »Hočemo svobodo«, »Jugoslavija, Jugoslavija«, »Verjamemo v ZKJ«, »Vi ste naši bratje«, Kosovo je Srbija, Vojvodina – Srbija«, »Ena ustava za Srbijo«, »Nočemo delitve, nočemo selitve«, »Enotnost Srbije – varnost Jugoslavije«, »Z vašo pomočjo ostajamo na Kosovu« [...].

Radoslav Zlatanović, književnik, 17. 7. 1988

Neposredni pozivi k enotnosti srbskega naroda in sledenju strategije homogenizacije srbskega naroda.

[...] Nezaslišano je, koliko malo posluha so vojvodinski funkcionarji pokazali za tegobe ljudi s Kosova, tako da čutim, da ti funkcionarji niso niti moji predstavniki niti nisem jaz njihova baza [...].

M. Medan, Nova Pazova, 18. 7. 1988

Očiten klic k bojkotu in zavračanju vojvodinskega vodstva, ki ne kaže razumevanja za »tegobe ljudi s Kosova«.

[...] Končno je prišel čas za akcijo. Vidimo, da ste se zavestno in v obupu lotili sovražnika, vendar v tem boju nekateri vaši člani s svojimi oportunističnimi stališči prispevajo k brezkompromisni akciji sovražnika, kar se je zlasti zadnje dni pokazalo v Srbiji. Zato vas prosimo, da pomagate k odločni akciji predsedstva CK ZK Srbije, na

čelu s tovarišem Slobodanom Miloševićem, v boju proti vojvodinskemu »avtonomaškemu« vodstvu. To vodstvo ne uporablja napada kot sredstva za zakrivanje svoje umazane igre, licemerstva in velike želje po oblasti, brez kančka posluha in ne glede na druge [...].

Skupina študentov beograjske univerze, stanovalci študentskega naselja Karaburma

Tu gre za legitimizacijo aktualne oblasti (»predsedstvo CK ZK Srbije, na čelu s tovarišem Slobodanom Miloševićem«), saj naj bi bila le ona sposobna »akcije« za zagotovitev zgodovinskih ciljev.

Gotovo tisoč državljanov Kosova, skupaj, po nekaterih ocenah 4000 tisoč Vojvodincev, je 9. julija letos demonstriralo na ulicah Novega Sada, s čimer so želeli državljane in vodstvo severne pokrajine opozoriti na genocid nad nealbanskim prebivalstvom Kosova kot tudi na nujnost spremembe republiške Ustave v smeri subordinacije med republiškimi in pokrajinskimi organi. Opisani dogodki so še enkrat potrdili, da se je vojvodinsko vodstvo birokratiziralo, etatiziralo in se popolnoma oddaljilo od naroda, ki bi ga moralo zastopati [...].

Miroslav Nedić, dipl. pravnik, Pančevo, 21. 7. 1988

V tem odlomku je zaznati odpor zoper vojvodinsko vodstvo (»birokratizirano, etatizirano, oddaljeno od naroda«) kot sredstvo zavračanja alternativne, nedominantne politične strategije. Iz prispevka je mogoče razbrati tudi poziv k enotnosti, saj naj bi bilo nealbansko prebivalstvo Kosova fizično ogroženo (»genocid«).

[...] jasno je, da naše vodstvo ne misli enako kot narod. Moti ga zbiranje naroda, ker se zaveda dejstva, da so uperjeni zoper njihovo »avtonomaško« vedenje. Ne zavedajo se, da gre njegova ustna podpora kosovski drami na mlin kontrarevoluciji. Tako zaslepljeno vodstvo ne more rešiti krize, saj je tudi samo sodelovalo pri soustvarjanju dogodkov. Narod verjame v ZK Jugoslavijo, nanjo se naslanja, saj drugega partnerja nima in ga ne potrebuje [...].

Stanimir Ivkov, Stapar, 8. 9. 1988

Iz zapisa je jasno, da se vojvodinskemu vodstvu očita, da ne sledi »bazi«, ki ima vso pravico, da ga kot alternativno politično strategijo prevladujoči politiki (v tem primeru ZK Jugoslavije) »zavrže«. Izraz »avtonomaško« lahko uvrstimo v nov jezik in govor v medijih.

[...] Albansko iredento vzporejam z zvermi [...]. Nimam več moči o tem pisati, tudi moje dostojanstvo mi ne dovoli, da omenjam in navajam neljudi in zveri. [...]

Vukica Ercegan, Novi Sad, 15. 9. 1988

Tu gre za vpeljavo novega jezika in govora (»albanska iredenta«), v katerem so Albancem pripisane negativne lastnosti v smislu generalizacije (»neljudi in zveri«).

Iz predstavljenih prispevkov je mogoče razbrati, da je boj zoper legalno vojvodinsko partijsko vodstvo temeljil na pozivih k enotnosti ter zavračanju politike, ki ni v sozvočju z Miloševićevimi interesi in interesi njegove politike. V prispevkih je tudi pogosta uporaba novega jezika in govora.

Srbija se prikazuje kot demografsko in teritorialno ogrožena, vodstvo Vojvodine pa naj bi bilo idejno sumljivo in naj bi imelo prikrite separatistične težnje. Načrtno se stopnjuje razpoloženje nacionalne ogroženosti in razvija populizem, do katerega je oblast strpna. Prispevki v rubriki Odmevi in odzivi in s protesti organiziranih kosovskih Srbov v Vojvodini (od začetka julija pa vse do odstopa vojvodinskega vodstva na začetku oktobra) so ustvarjali izredno stanje in izzivali izgrede. Vogrinc je o tem zapisal: »Naslov v Dugi (Požigajo, posiljujejo, tepejo, rušijo, lomijo ...) docela ustreza sliki, ki jo je dobil o Kosovu in Albancih bralec homogeniziranega beograjskega tiska (Politike, Politike ekspres, Nina, Duge, Intervjuja ...). Pišejo skoraj samo še o 'srbski drami', obsedeni s predstavo, da smo leta 1388 in se bliža Kosovska bitka« (Vogrinc, Zlopamtilo, Mladina 88/40: 7). Če dodamo še, da je Milošević prek svoje tajne policije že na začetku prevzel nadzor nad gibanjem kosovskih Srbov (Antonić, 2002: 93), lahko boj za politično prevlado nad Vojvodino razumem tudi kot del »specialne vojne«, »psihološke vojne« ali »podtalne vojne« za doseg ciljev srbskega vodstva. Tako lahko trdimo, da so imeli ti prvi večji mitingi kosovskih Srbov in delov srbskega naroda ter medijska interpretacija tega namen ustvarjati »napeto ozračje« in »spontani« pritisk na vojvodinsko partijsko vodstvo, ki je na koncu (6. oktobra 1988) temu tudi podleglo in odstopilo z vodstvenih položajev. Vogrinc je ob tem zapisal: »6. oktobra so nam z nezaupnico vodstva ZK Vojvodine v oblegani dvorani predvajali prvo epizodo ukinitve druge, avnojske Jugoslavije« (Vogrinc, Zlopamtilo, Mladina 88/44: 7). Z analiziranimi

prispevki je tudi mogoče potrditi Smithovo teorijo o »svetih lastnostih« naroda, saj je očitna močna navezanost na sveto ozemlje oziroma domovino prednikov (Kosovo).

(b) »Zgodil se je narod«

Ko so izčrpane vse »legalne« oblike boja in delovanja, ljudem za zaščito ali uveljavitev njihovih ustavnih, zakonskih ali drugih pravic ne preostane nič drugega, kot da poskušajo z načini, ki za socialistično samoupravno družbo vsekakor niso primerni. Vendar ker smo danes od cilja resnične samoupravne socialistične družbe bolj oddaljeni kot kadar koli prej, je treba nove načine gledati v kontekstu take družbenopolitične realnosti [...].

Boško Ranitanović, Zagreb, 7. 8. 1988

Ni treba biti politično izobražen, da bi uvideli, da imajo napadi birokratov na »liderje« enake vzroke kot njihovi napadi na narod – strah pred izgubo lastnega stolčka, vile, helikopterja. Gre predvsem za strah, da odgovornost in neodgovornost dobita svoja imena in priimke [...].

Šumadinka Radonjić, 16. 8. 1988

[...] Narod je dejal, da je dovolj sporočil za javnost. Bil je skrajni čas, da CK ZK Jugoslavije in njegovo predsedstvo pošljeta zahtevo skupščini in predsedstvu SFRJ, naj brez odlašanja sprejmeta vse z ustavo in zakoni dovoljene ukrepe, da se zaščitijo naši narodi na Kosovu ter JLA – zaščitnika jugoslovanske suverenosti – pred napadi, šikaniranjem in poniževanjem [...].

Dr. Radoman J. Đurović, 17. 8. 1988

[...] Nekatere naše organe in institucije skrbi, da je narod upravičeno ali neupravičeno izzval kakšnega funkcionarja, ki je po mnenju teh organov uspešen politik. Tako je prišlo do popolne zamenjave tez. Narod zahteva, da se hitreje in učinkoviteje rešujejo problemi kontrarevolucije na Kosovu, medtem ko nekateri posamezniki na visokih funkcijah pa tudi organi govorijo o tem, ali mora narod kaj povedati in ali sme to povedati nekemu, ki ga je sam izbral za kakšno funkcijo. [...] Mi moramo slišati, kaj narod govori [...].

Prof. dr. Jovo Todorović, 28. 8. 1988

[...] Kaj v taki situaciji pomeni poziv narodu, da se ne bi smel zbirati na javnih mestih? Ali to pomeni, da naj pusti pristojnim, naj poiščejo rešitev? Pristojni so vendarle že toliko let imeli to priložnost, a ničesar niso naredili. [...] Torej narod na takih zborovanjih izvaja pritisk nad vodstvom, naj reši problem. [...] Za nekatere komentatorje je ta pritisk nedemokratski. Ti pa pozabljajo tole: če demokratični sistem pomeni pravico naroda, da svobodno izrazi, česa si želi, potem ne moremo govoriti, da narod izvaja nedemokratski pritisk. Nedemokratski pritisk je lahko uperjen proti narodu, ampak da bi narodove zahteve pomenile nedemokratski pritisk – to res ne bi bilo točno [...].

Ljubiša Novaković, Beograd, 8. 9. 1988

[...] Obstajajo zgodovinske situacije, v katerih ogorčeni narod, ki ga pravila igre ne zanimajo več, vstopi v politiko in s tem kompromisarski in odtujeni vrhuški pokvari račune. Taki so časi pred nami [...].

Prof. dr. Ljubiša R. Mitrović, Niš, 25. 9. 1988

[...] Narod je prišel na trge, ker si ne želi, da se v njegovem imenu pišejo sklepi in zapisniki. Narod je prišel, da pove, kaj hoče in česar ne, saj tega ni v nobenem zapisniku: zato ker ste ga vi pisali tako, kot ustreza vam [...].

Z. Pantić, Beograd, 3. 10. 1988

[...] Marsičemu se lahko nasprotuje in marsikaj se različno tolmači, ni pa mogoče zanikati povsem konkretnega družbenega pojava, in sicer izbruha narodnih političnih pobud, ki so zaznamovale naše obdobje [...].

Kosta Krainčanić, Beograd, 14. 10. 1988

[...] Narod ima pravico do javnih zbiranj in do postavljanja zahtev – to je demokracija [...].

Nikola Ivanović, Beograd, 17. 10. 1988

V večini predstavljenih prispevkov se pojavljajo elementi novega govora in jezika. V Odmevih in odzivih navaden narod postane srbski narod, ki je predstavljen kot politično aktiven (mitingi, politične iniciative in zahteve) demokratično usmerjen (protesti in mitigi se smatrajo za osnovno državljansko in demokratično pravico) in dobronameren (narod želi

samo povedati » kaj hoče in česa noče«), vendar v glavnem kot ogrožen (»problemi kontrarevolucije na Kosovu«) in ogorčen (»zaradi kompromisarske in odtujene vrhuške«). V prispevkih se potrdi Smithova trditev, da je narod edini vir politične moči in da vsak narod zahteva popolno samoizražanje in avtonomijo kot dveh temeljnih postavk nacionalizma. Enako kot v času napadov na vojvodinsko vodstvo je zelo pomemben še ideal narodne enotnosti, predvsem v smislu ozemeljske enotnosti kot prvega koraka k dosti pomembnejšemu družbenemu in kulturnemu zedinjenju. Gre tudi za navezanost na »sveto ozemlje« (Kosovo) in prepričanje o etnični izbranosti (»ko ogorčeni narod vstopi v politiko in s tem kompromisarski in odtujeni vrhuški pokvari račune«). Srbski narod v množičnih zborovanjih vidi priložnost za rušenje tistega, kar je v takratnem političnem sistemu, prek svojih vodij in močne medijske propagande, identificiralo za glavnega nasprotnika – predvsem partijsko birokracijo, ki ni sposobna razrešiti vprašanj, povezanih s Kosovom. Potek politične homogenizacije se s hitrim razvojem množičnega mitingaštva močno pospeši. Drugi narodi v takratni Jugoslaviji (predvsem slovenski) postanejo vse bolj zaskrbljeni zaradi razraščanja nacionalnih vrenj po ozemlju Srbije. »Miloševićeva politika objektivno pelje v poglobljanje razlik med 'homogenizirano' Srbijo in drugimi republikami, s tem pa vsaj v konfederacijo, če že ne v srbski separatizem« (Mladina, Zlopamtilo, 88/37: 7. Vogrinc).

(c) Miting bratstva in enotnosti na Ušću

[...] Miting bratstva in enotnosti je uresničil vse svoje politične namene in cilje; lahko rečemo, da je bil to referendum za skupno Jugoslavijo [...].

Vlajko Suknjaja, Šipovo, 27. 11. 1988

[...] Zgodba zase so bili transparenti, po katerih bi se lahko učili nasprotniki jugoslovanstva, miru in svobode [...].

Radmila Gvozdenović, Kikinda, 27. 11. 1988

[...] Posebej hvala Slobodanu Miloševiću, ki je govoril pogumno, dostojanstveno, resnično, častno in pošteno [...].

Niko Đurašinović, Sveti Stefan, 28., 29. in 30. 11. 1988

[...] Močno podpiramo vse tiste, ki so na mitingu solidarnosti govorili, še posebno Mihajla Švabića za besede, ki jih je namenil Jožetu Smoletu in Janezu Stanovniku, ki ne samo da napadata našo državo, JLA in Republiko Srbijo, temveč zagovarjata nekakšno njima svojevrstno Jugoslavijo, katere prestolnica bi bil Gradec, Dunaj, ZDA [...].

Milna R. Bašić, Banjaluka, 28., 29. in 30. 11. 1988

Miting bratstva in enotnosti 19. 11. 1988 na Ušću velja za najmnogičnejši in največji miting in pomeni nekakšen prvi večji vrhunec srbskega nacionalizma. Iz predstavljenih prispevkov lahko ugotovimo, da so glavna gesla množičnih protestov ta: odpoklic ali odstop tistih, ki ne sledijo množičnemu gibanju (najpogosteje pokrajinska vodstva ali točno določeni funkcionarji oziroma politiki), izražanje podpore Miloševiću kot tudi njegovim političnim ciljem (predvsem sprememba ustave, ki bi odpravila avtonomnost pokrajin) in enotna Jugoslavija (miting kot »referendum za skupno Jugoslavijo«), v kateri bi imela Srbija vodilno vlogo. Miting je simboliziral zaključek procesa skoraj popolne nacionalne homogenizacije srbskega naroda. Zahteve po enotnosti, ki so se pojavljale na teh mitingih, so nakazovale težnje po redifiniciji avnojske Jugoslavije, katera bi ustrezala takratnim političnim interesom Slobodana Miloševića. Na mitingu na Ušću je bilo napadeno tudi slovensko partijsko vodstvo (ki je hitro prevzelo vlogo zdaj že zamenjanega vojvodinskega partijskega vodstva) kot protidržavni element in odkriti nasprotnik ciljev srbskega partijskega vodstva ter sovražnik srbskega naroda.

(d) Slobodan Milošević in novo srbsko vodstvo

[...] Slobodan Milošević je bil najodgovornejši poveljni človek Srbije, ki je imel zadosti vesti in pogumnosti, da je prišel med srbsko prebivalstvo na Kosovu, neposredno spoznal razmere in odprto povedal, kaj si o tem misli. Zato nobenega poštenega človeka ne preseneča, da je ta človek spontano postal simbol teh ljudi, ki so jim bile odvzete vse pravice [...].

Prof. dr. Aleksandar Drašković, 28. 8. 1988

[...] Ponosen sem, ker živim v času, v katerem živi in dela človek, kakršen je Slobodan Milošević. Je izvrsten komunist, izjemno sposoben in pogumen borec, človek visoke splošne in osebne kulture [...].

Vasa Vujović, Debeljača, 12. 9. 1988

[...] Miloševićeva trdnost in odločnost očitno plašita vse tiste funkcionarje, ki se krčevito držijo svojih položajev in ki so državo že zapeljali v propad. Srbski narod v tem trenutku potrebuje vodstvo, ki ne obljublja ničesar razen reševanja srbskih problemov v Srbiji, saj jih jugoslovanska federacija že najmanj sedem let (od leta 1981 in kontrarevolucije na Kosovu) ni rešila. Ni več čakanja. Predolgo se je molčalo.

Predsednik ZK Srbije je brezkompromisen in v tem trenutku je vsako drugačno stališče v Srbiji glede Srbije enako izdaja srbskega naroda [...].

Borivoj Gerzić, Beograd, 25. 10. 1988

[...] Sprejetje ustavnih amandmajev je bila zmaga za vse, ki imajo Miloševića in Jugoslavijo radi. Vsem je v tem težkem boju znan njegov prispevek. On je z močjo Karađorđa in z modrostjo Njegoša pripeljal narod do častne zmage [...].

Dr. Mirko Božović, Vršac, 2. 4. 1989

Prek prispevkov v rubriki Odmevi in odzivi se je gradil in ustvarjal tudi kult Slobodana Miloševića kot karizmatičnega vodje srbskega naroda. Po Maxu Weberu pa je za karizmatično oblast značilno, »da izhaja iz predanosti, ki jo čutijo podrejeni do voditelja, za katerega verjamejo, da ima izjemne lastnosti. Karizmatični voditelji so zmožni voditi in nadzirati svoje privrženice z neposredno čustveno privlačnostjo, ki vzbuja predanost in močno lojalnost« (Haralambos, Holborn, 2001: 509-510).

Tudi jezik in govor nakazujeta na generalizacijo, ki vodi srbskega naroda seveda pripisuje same pozitivne lastnosti. Močno je poudarjena tudi legitimizacija aktualne oblasti, ki se utemeljuje s prikazovanjem Miloševića na zgodovinskem poslanstvu («Karađorđeva moč, Njegoševa modrost»), njegovo delovanje pa se predstavlja kot usodno za ves srbski narod tako v sedanjem času kot v prihodnje. Milošević, z všečnimi govori in javnimi nastopi, je v predstavljenih prispevkih prikazan kot nesporni vodja srbskega naroda, ki v Srbiji nadomesti pokojnega Josipa Broza kot prejšnjega vodje srbskega delovnega ljudstva. Z Miloševićevim izvajanjem programa srbskega nacionalizma, ki je poudarjen kot jugoslovanski unitarizem, pa je ogrožen razvoj in obstoj drugih narodov ter narodnosti, kar je v prihodnje vodilo v resnejše, tudi oborožene konflikte. Iz prispevkov lahko tudi razberemo, da gre za pisma bralcev, ki so ideološko in politično povsem enoglasna in izražajo popolno podporo Miloševiću, o katerem na protestnih mitingih navzoči pojejo tudi narodne pesmi, nosijo njegove slike in ponavljajo njegova gesla. S tem samo krepijo podobo o vodji z zgodovinskim poslanstvom in potrdijo Webrovo tezo o karizmatičnem voditelju, ki pri svojih privrženih vzbuja predanost in močno lojalnost.

Iz predstavljenih in analiziranih prispevkov, ki so resda samo del prikaza pisanja v rubriki Odmevi in odzivi, lahko podamo nekaj skupnih ugotovitev. V času obstoja rubrike so v njej prevladovali enostranski prispevki in pogledi, saj v se v njej nasprotnih stališč in pogledov ni objavljalo. Bralci so v prispevkih pogosto napadali »sovražnike« in dajali podporo političnemu vodstvu Srbije. Vtis, ki se je na straneh časnika Politika ustvarjal skozi obdobje množičnega mitingaštva, da srbski narod enotno podpira politična stališča vodstva Srbije, je služil legitimacij političnih ciljev le tega. Zahteva po ustavnih spremembah, ki je bila eden prvih ciljev politike Slobodana Miloševića, je navidezno prihajala »od spodaj«, to je od naroda. V Odmevih in odzivih naj bi »narod končno spregovoril« in njegove zahteve je bilo potrebno upoštevati in uresničiti. Glavna zahteva pa je bila enotna Srbija v na novo definirani Jugoslaviji. Z uresnitvijo te zahteve, naj bi se rešile ne samo politične težave, temveč, naj bi se tudi izboljšal takratni ekonomski in socialni položaj Srbije ter njenih prebivalcev. Tako je Milošević, predvsem po zaslugi pisanja srbskih medijev, postal v očeh srbske javnosti »odločen, trden in brezkompromisen« izvrševalec zahtev srbskega naroda, katere pa so bile že od samega začetka bistvo Miloševićeve nove politike.

Prek prispevkov v Odmevih in odzivih se je tudi krepila predstava, da so za takratno politično stanje v Srbiji odgovorni »drugi«, to so Albanci na Kosovu in vojvodinsko partijsko vodstvo, zatorej je bil proces politične homogenizacije srbskega naroda ključnega pomena. Sicer je bila taktika obtoževanj drugih narodov, njihovih političnih vodstev ali zgolj posameznikov ena bolj uporabljenih propagandnih taktik na področju celotne Jugoslavije konec 80. let.

Rubrika Odmevi in odzivi je služila potrebam takratnega srbskega nacionalizma. Iz analiziranih prispevkov je moč razbrati tudi večino temeljnih postavk nacionalizma, kot jih navaja Smith (Smith, 2005: 36). Ti so: narod je edini vir politične moči, lojalnost narodu presega vse druge lojalnosti, vsak narod zahteva popolno samoizražanje in avtonomijo ter vsak posameznik mora pripadati nekemu narodu.

Za rubriko Odmevi in odzivi lahko tudi rečemo, da je predstavljala identifikacijske točke za srbski nacionalizem. Predvsem v smislu ustvarjanja, krepitve in obrambe nacionalne avtonomnosti, nacionalne enotnosti in nacionalne identitete, za katere Smith pravi, da so temeljni ideali nacionalizma.

Nacionalna avtonomnost se kaže prek prispevkov, ki postavljajo v ospredje narodovo zahtevo po samoizražanju in avtonomnosti. Številni so tudi prispevki o nacionalni enotnosti, ki pozivajo k enotni in močni Srbiji, kar potrdi Smithovo trditev »da je ozemeljska enotnost le prvi korak k dosti pomembnejšemu družbenemu in kulturnem zedinjenju pripadnikov naroda« (Smith, 2005: 41). Za krepitev nacionalne identitete pa se v prispevkih veliko pojavljajo pojmi kot so skupnost, ozemlje, zgodovina in usoda. S tem se je želelo doseči, da se v srbski javnosti in družbi » ponovno odkrije edinstveni kulturni genij naroda in ljudstvu vrnejo njegovo avtentično kulturno identiteto« (Smith, 2005: 42). Zato je tekom obstoja Odmevov in odzivov pogosto sklicevanje piscev prispevkov na »sveto« ozemlje Kosova, preteklo »zlato dobo« srbskega naroda in prepričanje v idejo naroda kot izbranega ljudstva.

4.5 Glavne značilnosti rubrike Odmevi in odzivi v obdobju 1988-1991

Za najtemeljitejši prikaz rubrike Odmevi in odzivi, predvsem njene notranje zgradbe in splošnih značilnosti, velja knjiga sociologov Mimice in Vučetića z naslovom *Vreme kad je narod govorio*. Iz knjige in z okrogle mize, posvečene rubriki Odmevi in odzivi, so tudi nadaljnji povzetki.

V (pred)zgodovini razpada Jugoslavije in vojn, ki so sledile na območju nekdanje Jugoslavije, pripada novinarski rubriki Odmevi in odzivi prav poseben pomen. Je namreč eden boljših kazalnikov stanja duha, ki je vladal v Srbiji konec 80. let in v začetku 90. let 20. stoletja. Takrat se je, zahvaljujoč trudu »naroda, ki je spregovoril«, na straneh Politike gradila nova resničnost, ki je kaj kmalu postala še resničnejša od same resničnosti (Mimica, Vučetić, 2008: 5). Rubrika kot prostor za sejanje sovraštva nosi odgovornost za posledice za ustvarjanje javnega mnenja v Srbiji in Jugoslaviji.

K rubriki Odmevi in odzivi je treba pristopiti kot k posebnemu novinarskemu, političnemu, kulturološkemu in sociolingvističnemu pojavu. Rubrika se ne obrača samo k zunanemu svetu (bralstvu), temveč ima svojevrstno, samostojno in celo od stvarnosti osamosvojeno eksistenco. Pisma bralcev se navezujejo drugo na drugega, medsebojno komunicirajo, služijo drugo drugemu za iztočnico in postopno kanonizirajo posebno vrsto ezoteričnega jezika. Zato je treba rubriko opazovati kot zapleteno polje interakcije, ki se počasi vzpostavlja med avtorji, idejami, trditvami in slogovnimi prisposodobami. Najaktivnejši in/ali najuglednejši pisci

prispevkov postanejo v tej virtualni skupnosti neke vrste vodje skupine, ki narekujejo teme in zorni kot gledanja na njih. Vodje imajo tudi posebno moč, že v naprej napovedujejo določene dogodke oziroma vedo ali slutijo, v kateri smeri bodo dogodki potekali, po drugi strani pa tudi obnavljajo že razrešene probleme, da ne potonejo v pozabo. S tem je rubrika ohranjala svoj notranji ritem, ki ima vzpone in padce – od slavnih trenutkov, ko so bile potrebne tudi štiri strani v Politiki, do obdobja malodušja, ko je bilo urednikom težko vzdrževati napetosti na zahtevani ravni (Dokumenti o prošlosti: 7). V rubriki je torej obstajal sistem, ki je pokazal, da prispevki v rubriki niso naključen nabor medsebojno izoliranih in spontanih intervencij s strani bralstva, temveč gre za rezultat organizirane kampanje, ki ustvarja zeleno stanje kolektivne zavesti (Dokumenti o prošlosti: 8). Tako bralci Politike (vsaj tisti z resnično identiteto) s svojimi prispevki postanejo aktiven in močan dejavnik v procesu indoktrinacije srbskega javnega mnenja, ne da bi se tega tudi dodobra zavedali. Odmevi in odzivi skupaj z nacionalistično politiko Slobodana Miloševića, ki postane prevladujoča politika celotne srbske družbe konec 80. let, vzpostavi (srbski) narod kot edino politično instanco in institucionalizira populizem kot novo legitimizacijsko osnovo družbe. Zahvaljujoč dolžini trajanja, redni objavi, številu avtorjev prispevkov, obširnosti prispevkov, priljubljenosti v širši javnosti in relativni spontanosti v odzivu bralstva si je rubrika Odmevi in odzivi v zgodovini srbskega novinarstva in političnega življenja izbojevala poseben položaj (Dokumenti o prošlosti: 16).

Odmevi in odzivi so ostali zapisani v današnjem spominu kot simbol politične instrumentalizacije medija s ciljem manipulacije javnega mnenja in profesionalnega upada ravni uredniške politike v vplivnem dnevnem časniku. Nadvse pomembna je tudi njena vloga v razumevanju načinov, kako se je javno mnenje v Srbiji in delih Jugoslavije, naseljenih s srbskimi prebivalci, sistematično pripravljalo na prihajajoči razpad države in za vojne v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in na Kosovu.

Avtorji, ki so svoje prispevke podpisovali s polnim imenom ali psevdonomom, so bili glasni nacionalni borci in domoljubi, od Branislava Jovića (predsednika predsedstva SFRJ) prek Dragana Hadžija Antića (novinarja in pozneje enega od urednikov Politike) do politika in borca NOVJ Batrića Jovanovića. Zanimiva je tudi socialno-profesionalna sestava avtorjev. Rekordno število zavzemajo akademiki, doktorji znanosti (170), profesorji (123) in profesorji Univerze (12), sledijo jim oficirji JLA (122), visoko na lestvici so borci NOVJ in upokojenci (161), družbenopolitični delavci (109), novinarji in publicisti (99), magistri znanosti (68), književniki (56). Prispevkov akademikov je bilo 14, duhovnikov pa 8. Med drugimi poklici

avtorjev je bilo sodnikov 7 in delavcev 4. Kot je razvidno, se je narod tudi tu oglaševal skozi usta svojih uglednih predstavnikov. Na splošno v tem popisu najdemo znane javne osebnosti, ki so se najpogosteje oglašale z dolgimi esei na različne teme. Seznam tudi kaže, da je bilo med avtorji malo »malih ljudi«, njihov prispevek je statistično gledano zanemarljiv. Tako v popisu ne najdemo na primer nobenega kmeta. Iz tega lahko razberemo, da je vtis o »veliki narodni tribuni«, kot je uredništvo rado poimenovalo rubriko, zgolj utvara. Omeniti je še treba, da se v rubriki pojavlja precej prispevkov, ki so bili poslani v imenu ustanov, organizacij in združenj. Prevladujejo delovne organizacije in kolektivi, odbori in sekcije narodnoosvobodilnih brigad, kolektivi osnovnih in srednjih šol, razni odbori in sindikalne podružnice. Po začetku procesov politične pluralizacije srbske družbe v začetku 90. let pa se v rubriki vse pogosteje najdejo prispevki neodvisnih združenj državljanov in iniciativnih ali izvršnih odborov posameznih političnih (proto)strank. Pri tej vrsti prispevkov je nemogoče določiti resnično število ljudi, ki naj bi stali za prispevkom, zapisanim v rubriki, saj se »pooblaščenici« posameznik pogosto podpiše v imenu vseh ali pa se kot podpisniki pojavijo neosebni kolektivi brez jasnega predstavnika.

Pri obravnavi osnovnih tem rubrike Odmevi in odzivi lahko prispevke razdelimo na tri dele: prispevki, namenjeni predvsem dogodkom v republikah in pokrajinah nekdanje Jugoslavije; prispevki, namenjeni velikim temam, ki so bile med pošiljatelji prispevkov bolj ali manj vedno prisotne; prispevki, povezani z velikimi dogodki, aferami in škandali.

Politični dogodki v času obstoja rubrike – mitingi Srbov in Črnogorcev s Kosova, ki so osnova za nadaljnjo »antibirokratsko revolucijo«, amandmaji na Ustavo SR Srbije, zaostrovanje razmer na Kosovu, miting »bratstva in enotnosti« na Ušću novembra 1988, stavka albanskih rudarjev v Starem trgu, podpora albanskim rudarjem v Cankarjevem domu, aretacija Azema Vllasija, izbira Anteja Markovića za zveznega predsednika, proslava 600. obletnice kosovske bitke na Gazimestanu, izbira Slobodana Miloševića za predsednika predsedstva Srbije, poskus mitinga »resnice« v Ljubljani, začetek »balvanske revolucije« na Hrvaškem, zametki političnega pluralizma v Srbiji, prvi mitingi novonastale opozicije, prvi oboroženi upori Srbov na Hrvaškem, bojkot slovenskih izdelkov, odcepitveni postopki v Sloveniji, afera Špegelj in opozicijske demonstracije 9. marca v Beogradu – so v skladu z naslovom rubrike naleteli na odzive na straneh Politike. Politični dogodki so našli svojo zrcalno sliko v rubriki Odmevi in odzivi. V rubriki je sprva prevladovala tema Kosova, ki je v prvih mesecih rubrike postala »tema vseh tem«. Zanimanje za Kosovo pa je med prispevki bralcev sčasoma upadlo, kar je pričalo o tem, da je bil prvotni problem banaliziran in je odtlej

služil samo še kot izgovor za druge in drugačne politične obračune (Dokumenti: 39). Ob temi Kosova se je kmalu pojavila še Vojvodina kot nova »velika tema«, ki pa je po uspešni »antibirokratski revoluciji« hitro padla v pozabo, saj je bilo v ospredju že rušenje črnogorskega republiškega vodstva. Nato je prišel na vrsto obračun s Slovenijo na straneh rubrike Odmevi in odzivi zaradi podpore albanskim rudarjem in prepovedi »mitinga resnice« v Ljubljani 1. decembra 1989. V rubriki se je Slovencem očitalo marsikaj, od razbijanja Jugoslavije, podpiranja albanskega separatizma, divjega sovraštva zoper srbski narod, izkoriščanja srbskih surovin za slovensko industrijo, nevhvaležnosti za srbsko gostoljubje pregnanim Slovencem v času druge svetovne vojne in nedemokratičnosti slovenskega vodstva, ki je prepovedalo miroljuben »miting resnice« v Ljubljani. Zaradi očitnih odkritih nasprotovanj Slovenije Miloševićevi politiki in njegovim ciljem ni presenetljivo, da so bili v času obstoja rubrike prispevki na temo Slovenije najbolj zastopani (13%). Po zmagi stranke Franje Tuđmana na volitvah na Hrvaškem spomladi 1990 se je med osrednje zanimanje v rubriki prebilo vprašanje enakopravnosti hrvaških Srbov in njihove »ogroženosti« pred novo hrvaško oblastjo, ki je ostalo v središču zanimanja vse do konca rubrike v marcu leta 1991.

Če primerjamo prehajanje težišča politične akcije tedanjega srbskega vodstva iz ene v drugo pokrajino ali republiko in število prispevkov, v rubriki Odmevi in odzivi namenjenih prav tem ozemljem, dobimo dokaz, da je bila od Kosova prek Vojvodine, Črne gore, Slovenije pa vse do Hrvaške tako na »praktičnem« kot na »teoretičnem« področju na delu usklajena akcija. Rubrika Odmevi in odzivi je opravila zadano nalogo, ki jo je nato hitro prevzel televizijski dnevnik, za njim pa »eksekutorji« na terenu (Dokumenti: 42).

Glede obravnavanih tem so bile tako imenovane velike teme zastopane, kot sledi: od 4127 objavljenih prispevkov jih je bilo Kosovu namenjeno 428 (10,6 %), Hrvaški, ki je bila tema številka dve, pa 527 (12,8 %), na Slovenijo se je nanašalo 530 prispevkov (13 %), na Srbijo 284 (6,9 %), na Vojvodino 200 (manj kot 5 %) in Črno goro 120 (2,9 %). Na »seznamu največjih sovražnikov« je bil na prvem mestu Franjo Tuđman z 206 teksti, sledili so Azem Vllasi (120), Stipe Šuvar (103), Ante Pavelić (95), Edvard Kardelj (69), Ante Marković (66), Janez Stanovnik (60), Milan Kučan (30) in Stane Dolanc (21). Čeprav se je v rubriki pojavljalo veliko različnih tem, je zanimivo, da se nekatere teme zelo malo ali sploh ne pojavljajo v burnem času tedanje Srbije in Jugoslavije, ki je že vstopala v čas postsocialistične tranzicije. Tako so bile teme, kot so ekonomija, reforme in mednarodni odnosi, ki bi morale v tem času pritegniti veliko pozornosti, na straneh rubrike zelo slabo predstavljene. Le blizu 2 % od vseh 4127 objavljenih prispevkov rubrike sta se ukvarjala s tematikami s teh področij.

A tudi če je bila »normalnim« temam namenjena minimalna pozornost, je bila gledana skozi nacionalne interese: ekonomija je zanimiva samo, če je mogoče dokazati izkoriščanje lastnega naroda, mednarodni odnosi pa so pomembni le v primeru zarote (zahodnih) sil, uperjenih zoper srbske nacionalne interese (Dokumenti: 46).

Rubrika Odmevi in odzivi je na straneh dnevnega časnika Politika izhajala od 9. julija 1988 do 17. marca 1991, to je od prvega mitinga Srbov in Črnogorcev s Kosova v Novem Sadu do prvega večjega protestnega shoda srbske opozicije zoper Miloševića in njegov medijski monopol nad javnimi glasili. Življenje rubrike je torej trajalo času, v katerem je Miloševićev režim spodbujal in izrabljaj množične mitinge v svoj prid, ko pa mu je narod obrnil hrbet, so mitingi za oblast izgubili ves čar, rubrika, katere cilj je bil mobilizirati »narod«, pa je izgubila smisel. Tako je leta 1988, ko je vzvalovilo »dogajanja naroda«, Milošević izjavil: »Mitingi so demokratičen, pošten in pričakovan odziv (...). Ljudje se zbirajo, če so napadeni oziroma ogroženi.« Po 9. marcu pa je lahko izjavil le: »Jaz sem si osebno prizadeval za to, da se problemi rešujejo tam, kjer je treba, in ne na mitingih« (Mimica, Vučetić, 2008: 24). Skratka – narod, ki je prerasel svoje vodstvo, se je medtem razrasel v »sile kaosa in brezumnosti«.

5 SKLEP

V nalogi sem potrdil prepričanje, da so mediji sredstvo za doseg ciljev. Srbski mediji, predvsem časnik Politika, so bili aktivni izvrševalci politike srbskega političnega vodstva. S tem, ko si je vladajoči režim neposredno podredil srbske medije, je pridobil veliko moč na propagandnem področju delovanja in nadzorovanja javnega mnenja v Srbiji. Bralci medijev so tako bili podvrženi informacijam, katere so v veliki meri izgubile svojo objektivnost in resničnost. Objektivni medij, pa načeloma, predstavlja hrbtenico in temelj vseh ostalih svoboščin v družbi.

Prek opisa postopkov in načina Miloševićevega prevzema oblasti in vloge medijev pri tem sem v prvem delu naloge predstavil zgodovinsko-politični vidik obdobja. To je obdobje velikih političnih prelomov in perečih ekonomskih težav na področju celotne takratne Jugoslavije, kar je samo še povečalo potrebo po strogem državnem nadzoru najvplivnejših medijev v Srbiji, predvsem časnika Politika.

S predstavljenim modelom analize propagande in njegove konkretne uporabe na primeru pisanja časnika Politika, pa sem tudi potrdil mnenje, da je bila časnik Politika močno propagandno sredstvo v službi točno določenih ciljev. Za doseg teh ciljev so se uporabila vsa sredstva, tudi tista katera so bolj sodila na področje »psihološke« vojne oziroma specialnega delovanja.

Srbsko politično vodstvo, zlasti po opravljenih čistkah v času po 8. seji CK ZK Srbije, septembra 1987, se je za učvrstitev in ohranitev oblasti vse bolj zatekalo v nacionalizem, kot novi metodi za novačenje in mobilizacijo pristašev na prostoru Srbiji in izven nje. Zato sem v nalogi predstavil koncept nacionalistične ideologije in njene temeljne ideale kot so nacionalna avtonomnost, nacionalna enotnost in nacionalna identiteta. Srbski nacionalizem postane eno glavnih načel delovanja takratne srbske politike. Narod, enotnost naroda in obramba nacionalnih interesov so postali sestavni deli nove podobe srbskih medijev.

S ciljem približevanja narodu se je na straneh Politike pojavila rubrika Odmevi in odzivi, ki je v srbskem novinarstvu postavila novo paradigmo. Predstavljena kot »množična narodna tribuna«, na kateri naj bi »spregovoril narod«, rubrika s svojimi prispevki je ustvarjala novo stvarnost, ki kmalu postane stvarnejša od stvarnosti same. V rubriki so se vrstile različne ideološke teme, pomembni dogodki, večne teme, afere, vse v navezi s trenutnimi cilji Miloševićeve politike. V javnosti so se v veliki meri prek rubrike naselili novi izrazi,

skovanke in predvsem ton govora rubrike, iz katere sovražni govor in z njim povezani termini preidejo v splošno rabo tistega obdobja. Pogoste so bile tudi osebne diskreditacije in negativne opredelitve »drugega« v imenu najbolj značilne propagande matrice – delitve na »mi« in »oni«. Na straneh rubrike so prevladovali prispevki akademske, izobraževalne in kulturne elite, ki so tako postanali neke vrste dirigenti in narekovalci obravnavanih tem. Omeniti velja še številne feljtonske prispevke, v katerih se predvsem na novo interpretira slavna srbska zgodovina ter opisuje trpljenje in mučenje srbskega naroda zlasti v obdobju Druge svetovne vojne.

Poveličevanje preteklosti je narode in etnične skupine še bolj oddaljilo, na koncu pa je v medijih prebujeni nacionalizem privedel do vojne. Mediji so postali »bojevniki«, smrtonosna sila, ki je sejala strah in sovrašтво.

Za rubriko Odmevi in odzivi lahko rečemo, da je ilustracija naslovne strani Politike, to, kar se najde na naslovnici, pa se natančneje ilustrira v rubriki. In Odmevi in odzivi so v kontekstu časa in političnih dogodkov prav to – slika in ilustracija. Žal ne lepa.

LITERATURA IN VIRI

- Antonić, Slobodan. 2002. Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića. Beograd: Biblioteka Otkrivanje.
- Damjanić, Petar. 2004. Mediji v bivši Jugoslaviji, diplomatska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Čolović, Ivan. 2000. Politika simbola. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Čolović, Ivan (ur.). 2009. Zid je mrtav, živeli zidovi. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Ćuruvija, Slavko. Stambolić, Ivan. 2006. Žrtve: Ivan Stambolić Slavku Ćuruviji, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd 2006.
- Haralambos, M. in Holborn, M. 2001. Sociologija: teme in pregledi. Ljubljana: DZS.
- Jović, Borisav. 1995. Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika. Beograd: Politika, 1995.
- Jansen, S. 2005. Antinacionalizem. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Jowett, Garth. O'Donnell, Victoria. 1992. Propaganda and persuasion. London. Sage, Inc.
- Kunczik, Michael. Zipfel, Astrid. 1998. Uvod u publicističku znanost i komunikologiju. Zagreb: Zaklada Fridrich Ebert.
- Kurspahić, Kemal. 2010. Zločin ob 19:30: balkanski mediji v vojni in miru. Ljubljana: Mladina.
- Luketić, Katarina: Prošlost je naša budućnost, v Čolović, Ivan (ur.): Zid je mrtav, živeli zidovi!. Beograd: Biblioteka XX. vek, 2009; str. 76–106.
- Marković, Milenko. Srbija u traganju za novim identitetom. Beograd: Dan Graf.
- Medja, Maja. 2007. Primerjava propagande ameriške vlade in poročanje ameriških medijev v času prve in druge zalivske vojne: diplomatsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Malešič, Marjan. 2013. Vloga medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije, Ljubljana: Acta Histriae, št. 4, str. 855–878.
- Malović, Stjepan. 1999. Mediji u ratu ili rat medija v: Politična misao, vol XXXVI, št. 2, str. 103–113.
- Marović, Miodrag. 2002. Politika i politika. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Mimica, Aljoša. Vučetić, Radina. 2008. Vreme kada je narod govorio »Odjeci i reagovanja« u Politici 1988–1991. Beograd: Institut za sociološka iztraživanja, Filozofski fakultet, Beograd.
- Nenadović, Aleksandar. 1996. »Politika« u nacionalističkoj oluji. V: Popov, Nebojša (ur.): Srpska strana rata, Republika, Beograd, str. 583–609.
- Pečjak, Vid. 1995. Politična psihologija. Ljubljana: samozaložba.
- Skopljanec-Brunner, Nena. 1999. Medijske strategije konstrukcije imidža »Drugog« kao »neprijatelja«, v: Skopljanec-Brunner, Neda; Hodžić, Alija; Krištofić, Branimir (ur.): Mediji i rat. Beograd: Argument, str. 173–214.
- Smith D. Anthony. 2005. Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt, 133.
- Srbobran, Branković. 1999. Medijska interpretacija rata kao instrument nacionalne homogenizacije, v: Skopljanec-Brunner, Neda; Hodžić, Alija; Krištofić, Branimir (ur.): Mediji i rat. Beograd: Argument, str. 215–226.
- Šiber, Ivan. 1992. Politička propaganda i marketing. Zagreb: Alinea.
- Thomas, Robert. 1999. Srbija pod Miloševićem – politika devetdesetih. Beograd: Samizdat Free B 92.
- Vreg, France. 1990. Demokratično komuniciranje. Maribor: Obzorja.
- Vreg, France. 2000. Politično komuniciranje in prepričevanje: komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Članki

Đukić, Slavoljub. 1990. Zao duh podaništva, Vreme, 10.12.1990, št. 7, str. 10.

Novo na smetišču zgodovine: Zlopamtilo, Mladina, 2. 10. 1987, št. 87/3, str. 7.

Novo na smetišču zgodovine: Zlopamtilo, Mladina, 6. 11. 1987, št. 87/38, str. 7.

Novo na smetišču zgodovine: Zlopamtilo, Mladina, 25. 9. 1987, št. 87/32, str. 7.

Vogrinc, Jože. 1988. Zlopamtilo, Mladina, 4.3.1988, št. 88/09, str. 7.

Vogrinc, Jože. 1988. Zlopamtilo, Mladina, 23. 9. 1988, št. 80/40, str. 7.

Vogrinc, Jože. 1988. Novo na smetišču zgodovine: Zlopamtilo, Mladina, 2. 9. 1988, št. 88/37,
str. 7.

Odjeci i reagovanja, Politika, julij 1988–december 1988.

Elektronski viri

Brosse, Renaud de la. 2003. Politička propaganda i projekt svi Srbi u jednoj državi, datum ogleđa 20. 6. 2016. Dostopno na: <http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm>.

Dokumenti o prošlosti. 2002. Odjeci i reagovanja (Politika, 1988–1991), okrogla miza Beograd 14. in 15. december 2001, Fond za humanitarno pravo, datum ogleđa 10. 6. 2016. Dostopno na: <<http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/odjeci2.pdf>>.

Čolović, Ivan. 2003. Kada kažem novine, Peščanik, datum ogleđa 5. 6. 2016. Dostopno na: <<http://pescanik.net/kada-kazem-novine/>>.

Luković, Petar. 2002. Kako su mediji počinjali rat, Priprema za odstrel (1), Montenegro Ethnic Association of Australia, datum ogleđa 11. 6. 2016. Dostopno na: <<http://www.montenegro.org.au/medijskirat.html>>.

Tadić, Katarina. 2011. Mediji u Srbiji u službi ratne propagande: Analiza retoričkih sredstava. Dostopno na: <<http://www.mirovna-akademija.org/rma/bhs/eseji/45-language/253-medijiusrbiji>>, datum ogleđa 8.6.2016

Reči i nedela. 2011. Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991-1992, ur. Bruno Vekarić, Kad kažem novine, mislim Politika. Beograd: Centar za tranzicione procese. Datum ogleđa 12.8.2016, dostopno https://pescanik.net/wp-content/PDF/reci_i_nedela.pdf.

IZJAVA O AVTORSTVU

diplomskega dela

Spodaj podpisani Primož Venišnik,

z vpisno številko 18041258.

sem avtor diplomskega dela z naslovom: Medij kot orožje države.

S svojim podpisom

zagotavljam, da:

sem diplomsko delo izdelal samostojno pod mentorstvom doc. dr. Jože Vogrinc.

Soglašam z javno objavo elektronske oblike diplomskega dela na spletnih straneh FF.

V Ljubljani, dne 17. 8. 2016

Podpis avtorja